

Juhász Barnabás¹

Határállamok a Baltikumban II.²

Függetlenségi háborúk, katonai intervenciók és harc az új piacokért Észtországban és Lettországban 1919. február és 1920. február között

Border States in the Baltic II.

Wars of Independence, Military Interventions and Struggle for New Market sin Estonia and Latvia, February 1919 – February 1920

Absztrakt

Mind az első világháború, mind az 1917-es oroszországi forradalmak olyan állapotokat teremtettek a Baltikumban, amelyek könnyedén párhuzamba hozhatók az 1917 és 1923 közti kelet- és közép-európai eseményekkel. A világháború lezárása ugyanis nemcsak hogy nem jelentette a küzdelmek befejeződését, hanem inkább csak a szereplők számát sokszorozta meg. Jelen cikk célja egy olyan európai régió világháború alatti és utáni történelmének bemutatása, amelynek eseményei kevésbé ismertek, de segítségül szolgálhatnak a korabeli kelet- és közép-európai történelem jobb megértéséhez, hadtörténeti, szociográfiai, politológiai és diplomáciai nézőpontok alapján.

Kulcsszavak: Észtország, Lettország, Németország, Oroszország, Szovjetunió, első világháború, kommunizmus, antant, nemzeti önrendelkezés, függetlenségi háború, szabadcsapat, Freikorps

¹ Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, e-mail: strategybuster@gmail.com

² Jelen cikk előzményét lásd JUHÁSZ 2023.

Abstract

In the Baltic both the First World War and the Russian Revolutions in 1917 created such conditions which can be easily paralleled with the events occurred in Eastern and Central Europe between 1917 and 1923 when the conclusion of the World War did not mean the ending of the struggles but rather multiplied the number of the actors. My purpose with this article is to introduce the episodes of a European region during and after the World War, by utilising the perspectives of Military History, Sociography, Political Science and Diplomacy, whose events are very limitedly known, but which can help for the better understanding of the contemporary events of Eastern and Central Europe.

Keywords: Estonia, Latvia, Germany, Russia, Soviet Union, First World War, communism, Antant, national self-determination, war of independence, freebooter, Freikorps

Kitekintés

Mind az első világháború, mind az oroszországi forradalmak drámai politikai, gazdasági és társadalmi változásokat hoztak a Baltikumban. A háborús pusztítások, a német megszállás és az emberi és anyagi javak tömeges és sokszor kényszerített kimenekítése Oroszország belsejébe korábban példátlanul nehéz viszonyokat teremtettek a térségben. A világháború azonban számos politikai frakció számára lehetőségeket is hordozott: míg korábban mind az észet, mind a lett nemzetiségi politikusok alapvetően inkább csak a közigazgatási határoknak az etnikai állapotok szerinti újrarajzolását, illetve az Oroszországon belüli autonómia biztosítását tűzték ki célul, addig az események felgyorsulásának következtében a világháború végére mindkét nemzet képviselői eljutottak odáig, hogy saját államaik függetlenségét kikiáltásák.

A cári rezsim kiszorítása, majd a forradalmak általi megdöntése okozta hatalmi vákuumban azonban nem csak a helyi politikai frakciók kívántak előnyre szert tenni. Mind az 1917 februárjában győzedelmeskedő polgári, mind az októberben hatalomra jutott bolsevik kormányzatok erős fenntartásokkal viszonyultak a fiatal Észtország és Lettország létjogosultságához, s nem kívánták a Baltikumot saját érdekszférájukból kiengedni.

Az 1915 és 1918 között a Baltikum szinte egészét elfoglaló, majd az 1918. március 3-ai breszt-litovszki békével ezen állapotokat konzerváló császári Németországnak szintén megvoltak a maga hosszú távú – még ha nem is egységes – ambíciói a térséggel kapcsolatban, amelyekben az észet és lett nemzetállamok autonómiája csak erős fenntartásokkal, önállóságuk pedig szinte semennyire nem játszott szerepet.

A nyugati szövetségesek szintén élni kívántak a helyzet adta lehetőségekkel, s akárcsak Közép- és Kelet-Európa más részein, itt is igyekeztek feléjük baráti kormányzatokat hatalomra juttatni, bár támogatásuk nem volt sem korlátlan, sem feltétel nélküli. Ennek keretében folyamatos ingadozás volt a döntéshozókban az ügyben, hogy vajon egy helyi kisállamokból létrehozandó politikai-katonai blokk létrejöttét vagy egy restaurált, antibolsevista Oroszországot támogassanak-e inkább. Ezen felül, bár anyagi és ellátmányi támogatást küldtek a Baltikumba, alapvetően egyik nyugati

nagyhatalom sem kívánt egy szárazföldi intervenció keretében csapatokat küldeni a térségbe, s jobban örültek volna, ha a világháború után nem nekik kellene újabb tömeges emberáldozatot hozniuk.

A nagyhatalmi versengésen túl az ideológiai tényezők is jelentős szerephez jutottak, amelyeket némi túlzással az internacionalisták és a nacionalisták vagy a kommunisták és az antibolsevisták közötti tengely mentén lehetne meghúzni. A szovjet vezetés és a Vörös Hadsereg aktív támogatásával mindkét balti államban helyi tanácsköztársaságok jöttek létre 1918 végén. Helyzetük azonban már 1919 elején sem tűnt ígéretesnek. Az Észt Munkáskommünt a polgári kormányzat február elejére kiszorította az országból, s pár hónappal később az hivatalosan fel is oszlott. A Lett Szocialista Szovjetköztársaság komoly sikereket ért el, s 1919 elejére az ország nagyjából háromnegyedét uralma alatt tudhatta, azonban katonai ereje a folyamatos dezertálások és az alakulatok más frontokra irányítása miatt jelentősen meggyengült.

Ebbe a heterogén, több politikai-katonai erőközponttal rendelkező helyzetbe kívánt betörni (vagy inkább visszatérni) Németország. Bár a vilmosi birodalom elvesztette a világháborút, s az 1918 novemberében kitört forradalom magát a (fél)autokratikus rendszert is megdöntötte, a korábbi hatalmi szereplők sok esetben legfeljebb csak háttérbe szorultak, ám messze nem tűntek el teljesen, s az újdonsült weimari köztársaság keretei között is folytatni kívánták korábban megkezdett politikájukat. Külpolitikai, gazdasági és katonai szereplők egyaránt hamar szemet vetettek a Baltikumra, amely már a világháború alatt is a keleti irányú német terjeszkedés egyik létfontosságú területének számított.

Német katonai misszió Lettországon

A hadjárat felívelő szakasza

Különös módon a baltikumi német katonai jelenlétet éppen az antant tette lehetővé. Az 1918. novemberi fegyverszünet XII. cikkelye meglehetősen rugalmasan fogalmazott: „A pillanatnyilag a háború előtt Oroszországhoz tartozó területen tartózkodó valamennyi német csapat szintén visszavonul a fenti német határok mögé, mihelyt a szövetségesek e területek belső helyzetére figyelemmel az időpontot elérkezettnek látják.”³ Ebben a szövetségesek nem jelölték meg sem konkrét időpontot, sem meghatározott feltételek teljesülését a tekintetben, hogy mikor kellene a német erőknél véglegesen saját határaik mögé visszavonulniuk.

A Liepājában (németül: Libau) székelő, Kārlis Ulmanis vezette lett kormányzat – ha nem is örült a német katonai jelenlétnek, ugyanis abban a világháborús gyarmatosítási politika továbbélését látták – szintén hajlandó volt beletörődni a helyzetbe, ugyanis nyilvánvaló volt, hogy saját erejéből képtelen kiszorítani az országból a Vörös Hadsereget és legyőzni a Pēteris Stučka vezette kommunista ellenkormányt.

A február elején Kurlandba érkező német katonai parancsnok, Rüdiger von der Goltz gróf, vezérőrnagy csakhamar nekilátott egy hadművelet megtervezésének,

³ A fegyverszüneti megállapodás magyar fordítása megtalálható: NÉMETH 2007: 188.

s a hónap közepén meg is indult az offenzíva a kommunisták által uralt területek ellen. Von der Goltz tábornoknak ehhez rendelkezésére állt a VI. tartalékhadtest, amely magába foglalta az Alfred Fletcher őrnagy vezette – nagyjából balti németekből, kisebbrészt lettekből álló – Balti Véderőt (*Baltische Landeswehr*); a Josef Bischoff őrnagy⁴ vezette – hátramaradt világháborús egységekből megszerveződött, majd folyamatosan birodalmi önkéntesekkel is feltöltött⁵– Vashadosztályt (*Eiserne Division*); valamint az 1. gárda tartalékhadosztályt. Ezen kívül a német csapatok mellett harcolt az Önálló Lett Dandár is Jānis Balodis ezredes vezetésével.⁶

A 30–40 ezer fővel megindított offenzíva elsődleges céljai voltak a tengerparti területek megtisztítása a vörösöktől, valamint a történelmi német nagyvárosok megszerzése, illetve hogy a Gauja (németül: Aa) folyónál biztos védvonalat építsenek ki. A hadművelet hamar látványos sikereket ért el: Jelgava (németül: Mitau) február 23-án, a fontos kikötőváros, Ventspilst (németül: Windau) 24-én került német kézre, továbbá elfoglalták Kuldīgāt (németül: Goldingen) és Bauskāt is.⁷ A németek és a lettek közötti kölcsönös bizalmatlanság azonban a kezdetektől fogva jelen volt. A lett polgári kormányok oka volt feltételezni, hogy a német intervenció a balti német – főként nemesi – elitet kívánja visszaültetni a hatalomba. Emellett pedig hamar kiderült, hogy von der Goltz – a weimari vezetés szándékaitól függetlenül – egy németbarát, nemzeti Oroszország létrehozásában érdekelt, amellyel majd közösen léphetnének fel a nyugati szövetségesekkel szemben.⁸ Hogy ezen ambícióknak mennyi realitása volt, az erősen kérdéses, mindenesetre jól mutatja, hogy von der Goltz a független Lettországnak nem szánt különösebben nagy jövőt.

Saját pozíciójának erősítése érdekében a lett kormány február 11-én Észtországgal védelmi szerződést kötött, s emellett szeretett volna újabb hozzá hű alakulatokat felállítani. Az észak felől Kelet-Lettországba nyomuló észtek előbb Alüksnēt (németül: Marienburg), majd a Daugava melletti Jekabpīlset (németül: Jakobstadt) foglalták el, így május végére Livónia jelentős részeiről kiszorították a Vörös Hadsereget.

⁴ Josef Bischoff őrnagy a világháború és az afrikai gyarmati háborúk veteránja, aki 1904–1906 között részt vett Német Délnyugat-Afrikában a herero és nama népek elleni népiirtásokban is.

⁵ A németországi önkéntesek toborzását egy 1918. december 29-ei egyezmény tette lehetővé Ulmanis miniszterelnök és a baltikumi német polgári megbízott, August Winnig között. A lett kormány lett állampolgárságot ígért azoknak, akik hajlandók az ország területén legalább négy hétig harcolni a Vörös Hadsereg ellen. A Berlinben és más nagyvárosokban folyó toborzások során azonban azon valótlan állítás is hamar szárnyra kapott, miszerint a lett kormány fejenként 90 hektár földterületet ígért az önkénteseknek. Az állítás aztán gyakorlatilag az egész baltikumi hadjárat alatt komoly ösztönzőként szolgált a német katonák számára. Az egyéni motivációk között emellett jelen volt a német nemzeti kultúra védelme a bolsevizmussal szemben; a Baltikumot egyfajta keleti egzotikus térségként kezelő kalandvágy; valamint a világháborús veteránok között gyakorinak számító nihilista szemlélet, amely a vég nélküli háborúsodásban vélte felfedezni saját életcélját, s amely a harcot magáért a harcért vívta. GERWARTH 2017: 70–71; JONES 2021: 132–134; SAMMARTINO 2010: 46–48.

⁶ KURSĪETIS 2018: 57; RAUCH 1994: 46.

⁷ Érdemes megemlíteni, hogy a birodalmi önkéntesek túlsúlyának ellenére – akik száma a hadjárat ideje alatt 20 és 40 ezer között mozgott – a harcok oroszlátnrészt a Landeswehr, illetve az annak keretében harcoló lett alakulatok viselték.

⁸ GERWARTH 2017: 71; HIDDEN 2002: 18, 21; RAUCH 1994: 46; SAMMARTINO 2010: 45; SULLIVAN 1976: 126; WAITE 1969: 111–113.

1.ábra: Lettország, 1919–1922
 Forrás: Nagy Béla szerkesztése

A németek, akik amúgy is erős fenntartásokkal viszonyultak a liepājai vezetéshez, szintén nem nézték jó szemmel, hogy a lett kormány nyíltan a nyugati szövetségesek felé orientálódik. Emellett szimbolikus jelentőségre tett szert a régió legnagyobb városának, Rigának a bevételé a balti német vezetők körében, ugyanis ezáltal remélték saját politikai helyzetüket megerősíteni, s emiatt nem akarták, hogy a város elfoglalásában az Ulmanis-kormányhoz hű csapatok is részt vegyenek.⁹

A német és a lett fél közötti nyílt összeütközésre végül április 16-án került sor, amikor is Liepājában a lett kormányzat letartóztatta a Pfeffer-féle szabadcsapat (*Freikorps Pfeffer*) egyik tisztjét, Stock hadnagyot, mivel gyanítható volt, az összeesküvést szőtt a kormány megdöntésére. Az alakulat tagjai azonban ezt nem hagyták válasz nélkül, s bajtársuk kiszabadítása mellett letartóztatták a helyi körülbelül 550 lett tiszt kar egészét.

Még ugyanaznap délután a Balti Véderő egy másik tisztje, Hans von Manteuffel báró, felettesei informálása nélkül egyik rohamcsapatával (*Stosstruppe*) Liepājában puccsot hajtott végre a lett kormányzat ellen. Bár Ulmanisnak és a kormánya többségének sikerült az egyik brit hadihajóra menekülnie, a puccs mégis elérte célját: elhárult a politikai akadály Riga bevételétől. A puccskíséret után – amellyel Manteuffel báró eredetileg egy katonai direktóriumot kívánt létrehozni – a balti német politikusok

⁹ JONES 2021: 135; RAUCH 1994: 48; SULLIVAN 1976: 126.

megpróbáltak egy olyan új lett kormányt létrehozni, amely Ulmanisékkal ellentétben inkább Németország felé orientálódott volna. A május 10-én¹⁰ felállított kormány – amelyben hat lett és három balti német miniszter kapott helyet – élén Andrievs Niedra evangélikus lelképásztor és író állt.

Az áprilisi események az antant részéről erős nemtetszést váltottak ki. Április 22-én a brit megbízott erősen követelte a puccs előtti állapotok visszaállítását, majd diplomáciai úton követelték a német kormánytól von der Goltz tábornok leváltását, illetve, hogy csapatait helyezték egy egységes lett parancsnokság alá. A berlini kormány a feltételek hallatán kijelentette, hogy akkor inkább kivonulnak Lettországból. Mivel ez nem állt a nyugati szövetségesek érdekében, lévén hogy gyakorlatilag a német csapatoktól függött a bolsevikok elleni harc sikere a Baltikum déli részén, inkább nem erőltették tovább a dolgot.¹¹

Május közepén¹² megindult a német támadás Riga elfoglalásáért. A harcokban a Balti Véderő¹³ mellett részt vett Balodis ezredes lett dandárja, illetve egy nagyjából ezerfős orosz zászlóalj is Anton von Lieven herceg parancsnoksága alatt.¹⁴ A várost végül május 22-én sikerült elfoglalni.¹⁵ A győzelem kivívásában – amelyet a kortársak „Daugava menti csoda”¹⁶ néven emlegettek – kulcsszerep jutott a Balti Véderő rohamcsapatai hatékony lovasrohamainak. Bár a hadjáratot von der Goltz és a szabadcsapatok igyekeztek a világ előtt egyfajta nagy bolsevikellenes győzelemként felmutatni, a valóságban a vártnál lényegesen gyengébb szovjet erővel kellett csak összecsapniuk. Ez persze semennyire sem gátolta a németeket abban, hogy harcaikat felnagyítsák, s egyfajta nemzeti háborús mítoszt teremtsenek köré.¹⁷

Említést kell tennünk az atrocitásokról és pusztításokról, amelyek a német offenzíva egésze alatt jelen voltak az elfoglalt területeken. Az önkényes feljelentgetések, fosztogatások és gyilkolások egyébként is végigkísérték a függetlenségi háborúkat mindkét balti államban valamennyi érintett fél részéről,¹⁸ ám a Freikorps-csapatok

¹⁰ Charles L. Sullivan idézett cikkében a Niedra-kormány megalakítását április 26-ra teszi.

¹¹ CHAMPONNOIS 1992: 337; JONES 2021: 135; RAUCH 1994: 46–47; SULLIVAN 1976: 126; WAITE 1969: 113–116.

¹² A támadást eredetileg már nem sokkal a liepājai puccs után megindították volna, ám von der Goltz tiltakozása ellenére a hadereje jobbszárnyát alkotó 1. gárda tartalékhadosztályt visszavezényelték Németországba. WAITE 1969: 117.

¹³ Német részről a harcokban bevetették többek között a Yorck-, a Brandis-, az Eulenburg-, a Rieckoff- és a Pfeiffer-féle szabadcsapatokat.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy Lieven herceg inkább csak szükségből tartott a német csapatokkal, ugyanis ő elsősorban az északra elhelyezkedő orosz csapatokhoz kívánt csatlakozni, hogy így segítse elő Petrográd elfoglalását. CHAMPONNOIS 1992: 337.

¹⁵ A város kiürítése előtt a szovjetek a börtönökben tartott foglyikat kivégezték. CHAMPONNOIS 1992: 340.

¹⁶ A csata jelentősége viszont viszonylag hamar elhalványult, ugyanis egy évvel később a varsói csata keretében sor került a „visztulai csodára”, amelyben a Józef Piłsudski vezette lengyel haderő győzelmet aratott a Vörös Hadsereg felett. HIDDEN 2002: 22.

¹⁷ BENNETT 2017: 72; JONES 2021: 135–136; RAUCH 1994: 47; SULLIVAN 1976: 126.

¹⁸ A visszavonuló kommunisták gyakran éltek a partizánharcmodor alkalmazásával, amelynél a katonák és civilek elkülönítése jóformán lehetetlen volt. A harcokban különösen híressé váltak a lett lövésznők (*Flintenweiber*). Az efféle nemkonvencionális harcmodor viszont rövid időn belül a brutalizáció eszkölcáját vonta maga után. GERWARTH 2017: 72–74.

korábban példátlan kegyetlenkedésről tettek tanúbizonyosságot.¹⁹ A francia katonai misszió körében nagy felháborodást váltott ki, amikor a június 7-én rigai központi börtönben történt látogatásukkor azzal szembesültek, hogy a Balti Véderő tagjai ott napi 50–60 vöröskatonát végeztek ki bírósági tárgyalás nélkül. A tiltakozások hatására a későbbiekben már „csak” napi egy tucat foglyot végeztek ki.²⁰

A hadjárat lehangoló szakasza

Másfél héttel Riga bevétele után azonban az északkeleti irányú előretörés megakadt, amikor is június 3-án összecsapásra került sor Cēsis (németül: Wenden) körzetében a Balti Véderő és az északról előrenyomuló észti alakulatok között. Történetek ugyan próbálkozások a két fél közötti helyzet rendezésére, ám ezek nem vezettek eredményre: az észtek azt követelték, hogy a német csapatok húzódjanak vissza a livóniai Gauja folyó mögé; a Niedra-kormány és az őket támogató német katonaság pedig azt akarta, hogy az észtek vonuljanak ki az etnikailag lett területekről.

Von der Goltz ekkor nem várt nehézséggel kellett szembesülnie: a Vashadosztályt alkotó szabadcsapatok, amelyek általában mindig készen álltak a harcra, most távol kívántak maradni az eseményektől. Elmondásuk szerint nem érezték magukban készletét arra, hogy a balti nemesség érdekében hadakozzanak az észtekkel és a lettekkel. Von der Goltz tisztában volt azzal, hogy a Balti Véderő önmagában nem elég erős a győzelem kivívásához,²¹ így mindenképpen szüksége volt a másik magasabbegység támogatására is. Az önkénteseket végül azzal sikerült harcra bírni, hogy ha a Niedra-kormány megbukik, az új lett kormányzat nem fogja számukra megadni az ígért földbirtokot.²²

Bár a birodalmi önkéntesek végül részt vettek a harcokban, gyenge szereplésük komoly elégedetlenségre adhatott okot. A június 21.²³ és július 3. közötti, Cēsis környékén lezajlott csatában, illetve az azt követő kisebb-nagyobb összecsapásokban – amelyben ismét a Balti Véderő viselte a harcok oroszlárnrészét – a VI. tartalékhadtest vereséget szenvedett. A csatában kulcsszerep jutott az észti páncélvonatok hatékony

¹⁹ Egyes munkák (GERWARTH 2017: 72, 74; JONES 2021: 136; WAITE 1969: 118–119) szerint az elfoglalt Jelgavában (németül: Mitau) a szovjetekkel való szimpatizálás vádjával 500, Tukumban 200, Daugavgrivában (németül: Dunamünde) 125, Rigában pedig mindegy 3 ezer embert végeztek ki, ám több százra tehető az egyéb útba eső városokban és falvakban legyilkoltak száma is. Ezen számok azonban lehet, hogy túlzók. Ennek oka, hogy alapvetően a Freikorps veteránok saját visszaemlékezéseiből indultak ki, akik az 1930-as évek nemzetiszocialista hangulatának megfelelően egyfajta presztizskérdésnek tekintették, hogy minél több legyilkolt kommunisról, illetve németekkel ellenséges nemzetiségiről – legyenek azok akár lettek vagy lengyelek – adjanak számot. Összehasonlításképp a lett források alapján (MININS 2015: 56) a fehérterror áldozatainak számát egy-két ezer közé becsülik, amelybe a német szabadcsapatok mellett a lett nemzeti haderő, illetve a különféle orosz fehérkülönítmények áldozatai is beleértendőek. Ennek ellenére nem zárható ki, hogy mégis a magasabb számok állnak közelebb a valósághoz, ugyanis a francia katonai misszió is arról számolt be, hogy már Riga elfoglalásának napján a lett fegyveresek 22, a Balti Véderő tagjai pedig további 500 szovjet hadifoglyot lőttek agyon. (CHAMPONNOIS 1992: 330, 340).

²⁰ CHAMPONNOIS 1992: 335, 340.

²¹ Velük szemben helyezkedett el az észti 3. hadosztály Ernst Pödder vezérőrnagy parancsnoksága alatt, amelyet az Ulmanis-kormányhoz lojális, Jorgis Zēmitāns vezetett Észak-Lettországi Dandár, illetve a brit haditengerészet is támogatott.

²² HIDDEN 2002: 22; KURSĪETIS 2018: 31; RAUCH 1994: 48–49; SULLIVAN 1976: 126–127.

²³ A csata döntő időszaka június 22. és 23. között volt. Az időpont von der Goltz számára különös jelentőségű volt, ugyanis felmerült benne, hogy egy komoly győzelem esetén a berlini kormányzat megtagadja a versailles-i békeszerződés aláírást.

alkalmazásának, valamint a Kuperjanow-féle partizánalakulatok közreműködésének. A németek helyzetén az sem tudott javítani, hogy az Északi Határőr Hadsereg-főparancsnokság (*Armee Oberkommando Grenzschutz Nord*, OKN) újabb csapatokat indított a helyszínre Kelet-Poroszországból, ugyanis ezek csak akkor érkeztek meg, amikor a csata kimenetele már eldőlt.²⁴

Az események lezárásaként július 3-án végül sor került Strazdumuižában (németül: Strasdenhof) a fegyverszünet aláírására. Ebben kikötötték, hogy a német csapatoknak ki kell üríteniük Lettországot. Másnap Balodis és Zēmitāns egységei bevonultak Rigába, Niedra pedig átadta a hatalmat a visszatérő Ulmanisnak. A szövetségesek közbenjárásának volt köszönhető, hogy Ulmanis végül egy vegyes lett–balti német kormányt állított fel, amelyben két miniszteri posztot is balti németek tölthettek be. A Balti Véderőt nem oszlatták fel, hanem miután valamennyi birodalmi németet elküldtek a kötelékéből, a lett haderőbe integrálták. Parancsnoka az a brit Harold Alexander alezredes lett, aki majd a második világháborúban Észak-Afrikában töltte be kulcsfontosságú szerepét.²⁵

A nemzeti haderők fejlődése a Baltikumban

Az észt és a lett államokhoz hűséges, reguláris haderőkről leginkább csak az 1918. novemberi fegyverszünet után beszélhetünk. Ezt megelőzően ugyanis a cári kormányzat, majd a világháború alatt a német megszállás ezt nem tette lehetővé.

A baltikumi függetlenségi háborúk alatt a fegyveres alakulatok viszonylagos heterogenitása volt megfigyelhető: a mindenkori kormányokhoz lojális állandó hadseregek mellett fontos szerepet tölthettek be a helyi jelentőségű milíciák; a regionálisan tevékenykedő partizáncsoportok; valamint a kormányokkal leginkább csak félhivatalosan együttműködő paramilitáris alakulatok. Utóbbi szerepét Észtországban az Észtországi Védelmi Liga (*Eesti Kaitseliit*) töltötte be, amelyet 1918. november 11-én hoztak létre (újra), s gyakorlatilag a kezdetektől fogva a hadsereg egyfajta tartalékos alakulatát alkotta, amelybe nagyszámban léptek be háborús veteránok.²⁶ Lettországból hasonló szervezet felállítására a világháborús német megszállás, majd az azt követő szovjet előretörés miatt egészen 1919. március 30-ig várni kellett, amikor is Ulmanis miniszterelnök egy rendeletében létrehozta a Lettországi Védelmi Szervezetet²⁷ (*Latvijas Aizsargu Organizācija*, Aizsargi).²⁸

A paramilitáris csoportok népszerűségére magyarázatul szolgálhat, hogy mivel az orosz birodalmi belpolitika fennállásának egésze alatt erőszakosan ellenállt a nemzetiségek bármiféle autonómiával vagy etnikai alapú nemzetépítéssel kapcsolatos törekvéseinek – amely gyakorlatot a megszállás alatt a német szervek is gyakorolták –, az érintett kisebbségek között népszerűvé váltak a radikális megoldások pártolói.

²⁴ SULLIVAN 1976: 127.

²⁵ HIDDEN 2002: 24; KURSĪETIS 2018: 4; RAUCH 1994: 49; WAITE 1969: 121.

²⁶ Az Észt Védelmi Liga elődjét, a Nemzetőrséget (*Omakaitse*) az 1917-es forradalmi időszakban hozták létre rendfenntartás céljából. 1918 februárjában a szervezetet a németek feloszlatták.

²⁷ Tomas Balkelis idézett könyvfejezetének magyar fordításában Hazai Gárdaként utalnak a szervezetre.

²⁸ BALKELIS 2018: 161, 164, 171.

Ezek leginkább a világháború végeztével nyertek teret, amikor is az összeomló orosz állam helyén létrejövő új és független államokban viszonylag gyorsan elterjedt a nemzeti militarizmus politikája. Ez a gyakorlatban a rendelkezésre álló teljes lakosság mozgósításának lehetőségét jelentette nemre és korosztályra való tekintet nélkül.²⁹ Ennélfogva a hagyományos értelemben vett elkülönülés a fegyveres erők és a civilek között számos alkalommal jóformán teljesen eltűnt.

A nemzeti militarizmus azonban kétirányú folyamatot hozott létre a társadalomban, ugyanis nemcsak a civilek váltak az összecsapások aktív szereplőivé, hanem a fegyveres szervezetek is aktív részesei lettek a mindennapi politikai és társadalmi életnek,³⁰ ezáltal a nemzetépítésnek, az országos jelentőségű ügyeknek és az államszervezetnek a gyakorlati kialakítóivá váltak. A paramilitáris szervezetek ennélfogva nemcsak a külső ellenségtől való védelem eszközeiként szolgáltak, hanem idővel magát az államot is belülről veszélyeztető tényezővé váltak, amelyekben mind az állami vezetők, mind a reguláris tisztikar saját hatalmi riválisait vélte felfedezni. Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy ezen félkatonai szervezetek hagyományosan a radikális nacionalisták gyűjtőtáboraiként is funkcionáltak.³¹

A reguláris hadseregek és a paramilitáris szervek közti rivalizálást csak tovább fokozta a tény, hogy utóbbiak emberállománya gyakorlatilag a függetlenségi háborúk teljes ideje alatt meghaladta a nemzeti haderőkét. A konvencionális katonaság számának felduzzasztása amúgy is nehézségekbe ütközött: Észtországban az 1918 végére előirányzott 25 ezres haderőnek csak a felét sikerült felállítani. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a vidéki lakosság körében nagy számban nem hajtották végre a sorozási parancsokat, ugyanis sokkal inkább voltak érdekeltek egy földreformban, mint egy független észt állam létrehozásában, amelyhez akár az életüket kellett volna adni.³² Ezzel szemben az Észtországi Védelmi Liga 1919 novemberében már több mint 100 ezer taggal rendelkezett, akik közül körülbelül 32 ezer fő katonai kiképzést is kapott.³³

Végül érdemes kitérni a nemzeti hadseregekben alkalmazott nagyszámú külföldi önkéntes szerepére is. Észtországban éppen a kritikus 1919 eleji harcokban a 3500 finn, 225 dán és 200 svéd fegyveres támogatása képes volt az észtek oldalára billenteni a küzdelmek mérlegét. Jelenlétük azonban nem mindig volt üdvözlendő: a svéd önkéntesek hírhedten fegyvelmezetlennek bizonyultak, a finnek között pedig számos bűnöző is harcolt. Rajtuk kívül az ország felszabadításában részt vett az észtországi németek saját önvédelmi alakulata, a Balti Ezred (*Baltenregiment*) Constantin von Weiss parancsnoksága alatt, valamint az orosz fehérek egységei is.³⁴

²⁹ Az efféle drasztikus megoldásokat már önmagában az észt és a lett lakosságok alacsony száma is indokolta.

³⁰ Mindkét szervezet tevékenységének fontos részét képezte a lakosság széles rétegeinek katonai kiképzése, a polgári lakosság mozgósítása, valamint a hazafias nevelés.

³¹ BALKELIS 2018: 155–157, 161, 168.

³² A mobilizálást elősegítendő a kormány 15 év kényszermunkás büntetéssel fenyegette meg a dezertőröket, ám az akkori közigazgatási viszonyok ezt aligha tehetők lehetővé. Végül sokkal inkább a győzelem esetére beígért földreform, illetve maguk a januári látványos győzelmek voltak a döntő tényezők a tömeges mozgósítás megvalósulásához, s január végére a hadsereg már közel 23 ezer főt számlált. BRÜGGEMANN 2003: 25, 27, 45.

³³ A harcok lezárultával azonban már indokolatlan volt ekkora fegyveres csoportokat fenntartani: Észtországban 1920-tól, Lettországból 1922-től kezdve tömeges leépítés vette kezdetét a paramilitáris szervezetekben. BALKELIS 2018: 163–164.

³⁴ BRÜGGEMANN 2003: 25–26.

Az orosz fehérek hadműveletei

A nemzeti haderők, a német intervenciók és a Vörös Hadsereg mellett nem lehetett megfeledezni az oroszországi polgárháború másik frakciójáról, az orosz fehérmozgalomról sem, amely nem mondott le a Baltikum feletti orosz uralom restaurációjáról.

Bár 1918 októberében a német katonaság védnöksége alatt Pszkovban (németül: Pleskau) megszerveződött a fehérmozgalom Északi Hadtest (Szevernij korpusz)³⁵ nevű alakulata, a novemberi német vereség után annak egységei kénytelenek voltak Észtország területére hátrálni az előrenyomuló vörösök elől.³⁶ December 6-án a Konstantin Päts vezette észt ideiglenes kormány és az Északi Hadtest parancsnoka, Heinrich von Neff ezredes együttműködési egyezményt írtak alá, amelyben kijelentették, hogy a továbbiakban közösen harcolnak a vörösök ellen.³⁷

A tavaszi offenzíva

1919. május 13-án az Északi Hadtest³⁸ és egy észt hadosztály Narva térségéből betört a szovjetek által uralt területekre. Az észtek a frontvonalat saját határaiktól kívánták kijebbi tolni, hogy a jövőendő béketárgyalásokon – akár a fehérekkel, akár a vörösökkel – jobb helyzetből indulhassanak majd. Az offenzíva céljaival kapcsolatban két irány fogalmazódott meg. A déli irányú terv, amelyet az észt főparancsnok, Johann Laidoner ezredes támogatott, Pszkov elfoglalásával és az ottani textilipar megszerzésével egy orosz ütközőállamot – egy „Pszkovi Köztársaságot” – hozott volna létre Észtország és Szovjet-Oroszország között, amely sikeres előrenyomulás esetén Novgorodot és Petrográdot is magába foglalhatta volna. Az északi terv, amelyet az orosz fehérek támogattak, és amelyhez a brit haditengerészet hajóit is fel tudták használni, a part menti vasútvonalakat követve egy gyors és meglepetésszerű támadással kívánta volna bevenni Petrográdot.³⁹

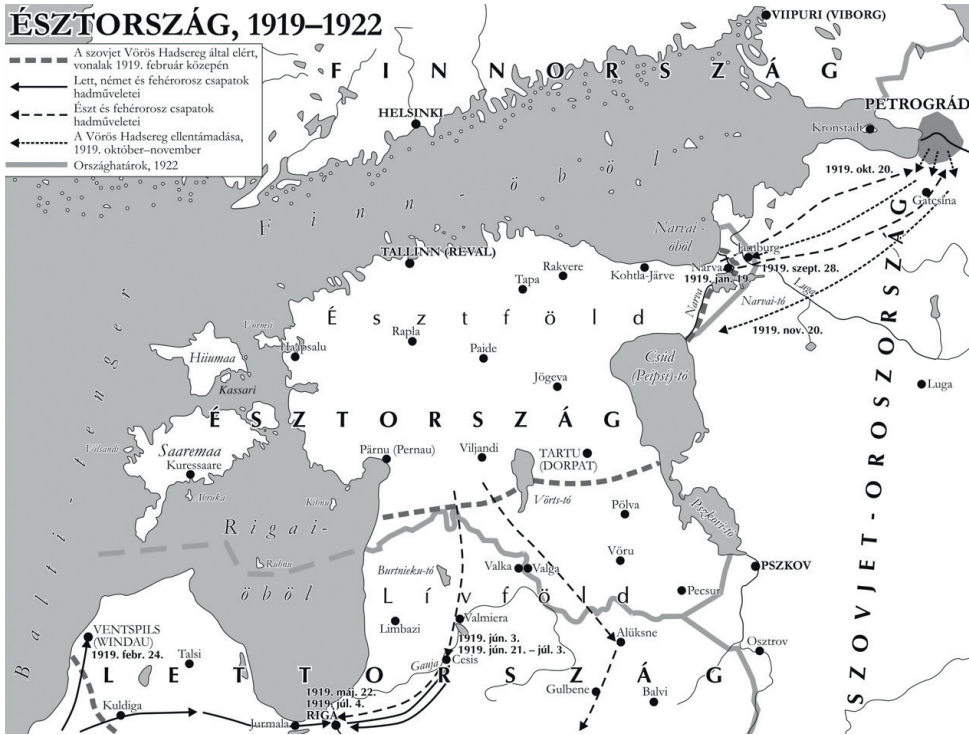
³⁵ William J. Spahr idézett könyvében hibásan Északi Hadseregnek nevezi az alakulatot.

³⁶ Alig két nappal a november 11-ei fegyverszünet aláírása után a szovjet kormány (Népbiztosok Tanácsa) kijelentette, hogy a március 3-ai breszt-litovszki békét semmisnek tekinti, s csakhamar hozzátűnt a korábban feladott területei visszafoglalásához.

³⁷ BRÜGGEMANN 2003: 25–26.

³⁸ Az Északi Hadtest valós erejével kapcsolatban megoszlanak a vélemények. William J. Spahr és Georg von Rauch idézett könyveiben 25 ezer főre becsüli az alakulatot, miközben Karsten Brüggemann saját kutatásai szerint csak kb. 3200 embert tudtak bevetni a támadáshoz. A helyzet azonban még rosszabb volt a front túloldalán, ahol a szovjet 6. lövészhadosztály ekkor mindössze 1200 embert tudott velük szembe állítani. BRÜGGEMANN 2003: 31, 46; RAUCH 1994: 49; SPAHR 1998: 56.

³⁹ BRÜGGEMANN 2003: 30.

2. ábra: Észtország, 1919-1922
 Forrás: Nagy Béla szerkesztése

Az offenzíva viszonylag hamar komoly sikereket tudott felmutatni, s az orosz-észti egységek kezére került Pskov, Jamburg, Gdov és Peterhof.⁴⁰ A fehérek Petrográd irányába törtek előre, amelynek védelméért ekkor Joszif Sztálin felett. Június 12-én a más frontokról sebtében átdobott alakulatokkal megerősített szovjet 7. hadseregnek végül Gatcsinya és Krasznoj Szela térségében sikerült a fehéreket megállítania és visszavetnie, ám a harccselekmények még mindig Észtország határain kívül folytak.⁴¹

Meg kell jegyeznünk, hogy az észteknek, bár egészen eddig részt vettek a harcokban, ekkor már nem volt érdekük a háború folytatása: saját területeikről kiűztek valamennyi ellenséges csapatot, s úgy tűnt, a szomszédos Lettországnak is végre rendeződni fognak az állapotok. Az viszont világos volt, hogy az orosz fehérmozgalmától nem sok jóra számíthatnak, ugyanis erősen kétséges volt, hogy győzelmük esetén hajlandók lesznek-e elismerni a balti államok függetlenségét. Ráadásul amint

⁴⁰ A sikerhez nagyban hozzájárult, hogy egy esetleges finn támadástól tartva a szovjet 7. hadsereg jelentős részét ekkor Petrográdtól északra irányították.

⁴¹ A vörösök védelmében időlegesen zűrzavart okozott, hogy június 13-án a létfontosságú Krasznoj Gorka erődben lázadás tört ki, s így a kronstadti tengerészeti bázis is tüzérségi lőtávon belülre került. A kialakult helyzetet azonban az észti és az orosz alakulatok közti összetűzések miatt nem sikerült hatékonyan kihasználni, így a szovjetek végül egy összehangolt szárazföldi, tengeri és légi rohammal 16-án visszafoglalták az erődöt. BENNETT 2017: 124-125; BRÜGGEMANN 2003: 31; HALÁSZ 2005: 218; SPAHR 1998: 56-57.

az kiderült, az elfoglalt Pszkovban és Jamburgban az Északi Hadtest részéről tömeges kivégzésekre került sor, ami számos észti tiszt nemtetszését váltotta ki.

Az észti katonai vezetés, s maga Laidoner ezredes is tisztában volt vele, hogy a csapatai körében az ország határain túl folyó hadakozás gondolata kicsit sem szimpatikus, ráadásul az orosz fehérekkel való együttműködésnek is számos ellenzője akadt. Hogy meggyőzze mind a katonáit, mind a nyugati szövetségeseket arról, hogy ők Oroszország területén nem megszállást folytatnak, megfogalmazása szerint ők csupán az észti határokat védték külföldi területen és külföldi segítséggel.⁴²

A balti helyzetet tovább bonyolította, hogy 1919. július végén az orosz fehérmozgalom egy másik erős embere, Nyikolaj Nyikolajevics Jugyenyics tábornok is – aki korábban észak-oroszországi és finn területeken fejtette ki tevékenységét, s aki többé-kevésbé élvezte a britek bizalmát – Helsinkiből Narvába helyezte át a bázisát és vette át a nyár folyamán az Északnyugati Hadseregre átnevezett kötelék parancsnokságát.⁴³ Jelenléte olyan szempontból volt kellemetlen, hogy a fehérmozgalom legtöbb prominenséhez hasonlóan határozottan elutasított Észtország és Lettország függetlenségének elismerését.⁴⁴

Az augusztusban meginduló újabb szovjet támadás, illetve a britek nyomására ugyan Jugyenyics hajlandó volt beleegyezni Észtország függetlenségének elismerésébe, ám az észtek joggal feltételezték, hogy a tábornok ezt nem kívánja komolyan gondolni, így katonai segítségüket egy alkotmányosnak tekinthető orosz kormány elismerésétől tették függővé. Ezt a problémát a brit Frank Marsh tábornok, a szövetséges katonai misszió helyettes vezetője oldotta meg, aki augusztus 10–12. között Tallinnban (németül: Reval) sebtében létrehozott egy helyi jelentőségű orosz koalíciós kormányt, amelyben a kormánytagok a balközéptől a szélsőjobbgyakorlatilag minden politikai irányvonalat képviseltek. A kormány létrejöttéhez, illetve az észtekkel történő megállapodáshoz az is hozzájárult, hogy a britek megfenyegették az orosz politikusokat, hogy ellenszegülésük esetén megvonják tőlük a további katonai segítséget. Ennek az oktrojált kormánynak a legitimitása gyakorlatilag valamennyi fél számára már a kezdetektől fogva erősen megkérdőjelezhető volt, s maga Jugyenyics sem szánt neki hosszú jövőt.⁴⁵

Meg kell még jegyeznünk, hogy a brit flotta is ebben az időben aratta legnagyobb győzelmét a szovjet Balti Flotta felett. A Walter Cowan ellentengernagy által megtervezett „RK” hadműveletben augusztus 17–18. éjszaka hat brit torpedónaszád észrevétlenül behatolt a kronstadti kikötőbe, s elsüllyesztette a Petropavlovszk (*dreadnought*) és az Andrej Pervozvannij (*pre-dreadnought*) csatahajókat és a Pamjaty Azova ellátóhajót. Noha a két csatahajót később kiemelték és megjavították, az eset lélektani hatása jelentősnek bizonyult, s a balti függetlenségi háborúk további részében a Balti Flotta már nem kezdett bele nagyobb műveletekbe.⁴⁶

⁴² BRÜGGEMANN 2003: 32–33; BRÜGGEMANN 2006: 222; RAUCH 1994: 50.

⁴³ Ekkor már az Északnyugati Hadsereg kötelékében szolgált von Lieven herceg zászlóalja is. BENNETT 2017: 142–143; RAUCH 1994: 50.

⁴⁴ BENNETT 2017: 105; BRÜGGEMANN 2003: 35; HALÁSZ 2005: 218, 223.

⁴⁵ BRÜGGEMANN 2003: 36; HALÁSZ 2005: 223–226.

⁴⁶ Az „RK” hadművelet részletes leírását lásd BENNETT 2017: 147–155.

Az őszi offenzíva

Bár az észtek továbbra is jelentős katonai segítséget nyújtottak az Északnyugati Hadsereg őszi offenzívájához, az észt politikai és katonai vezetők korántsem kötelezték el magukat az oroszok felé. Tekintettel arra, hogy sem Jugyenyicstól, sem a szövetségeseiktől nem kapták országuk *de jure* elismerését, az észt vezetők inkább éltek a szovjetek augusztusi békeajánlatával, s szeptember elején megkezdték a tárgyalásokat.⁴⁷ Ez a lépésük, amint várható volt, feldühítette mind az orosz fehéreket,⁴⁸ mind a szövetségeseiket, akik válaszul beszüntették Észtország anyagi és erkölcsi támogatását, bár ez a lépés – elsősorban az amerikaiak részéről –, amint azt látni fogjuk, ekkor már inkább csak szimbolikusnak volt tekinthető.⁴⁹

Az észt hintapolitika ellenére azonban az Északnyugati Hadsereg – brit katonai tanácsadók segítségével mellett – szeptember 28-án megindította az offenzíváját Petrográd elfoglalására. A hadművelet első három hete sikeresnek volt mondható: először Jamburgból, majd Gatcsinyából és Krasznaja Szelából üzték ki a vörösöket, ami mind az orosz fehérek, mind a nyugati szövetségeseik számára bizakodásra adhatott okot.⁵⁰ Október közepére azonban a város bevételéért indított offenzíva elvesztette a kezdeti lendületét, és október 20-án az ostromhoz már csak körülbelül 15–17 ezer katonát tudtak összevonni.⁵¹ Ekkorra azonban a védők már jelentős erőfölényre tettek szert: október 16-án a városba érkezett a hadügyi népbiztos, Leon Trockij, akinek sikerült újjászerveznie a demobilizált csapatokat, mozgósítania a helyi munkásságot, és az emellett a lengyel frontról odavezényelt alakulatokkal immár körülbelül 50 ezer vöröskatonát – egyes források szerint⁵² mintegy harmaduk észt és lett⁵³ volt – tudott a fehérekkel szembeállítani.⁵⁴

⁴⁷ A mindenkori észt kormányok már az 1918. február 24-ei függetlenségi nyilatkozattól kezdve következetesen semleges álláspontot kívántak kialakítani országuknak, ami diplomáciai téren így nagyobb mozgásszabadságot biztosított számukra. Ezen hozzáállásuk azonban csakhamar kiváltotta a nyugati szövetségesek nemtetszését, akiknek a térségben zajló konfliktusokhoz biztos szövetségésre volt szükségük.

⁴⁸ Augusztus 25-én a Puskar ezredes vezette észt 2. hadosztályt visszavonták Pszkov térségéből, így a Vörös Hadsereg gyakorlatilag harcok nélkül elfoglalta a területet.

⁴⁹ BRÜGGEMANN 2003: 37–40; FOGLESONG 1995: 130; MEDIJAINEN 2010: 204–205; SPAHR 1998: 57–58.

⁵⁰ Jugyenyics csapatainak kezdeti sikereit nagyban elősegítették a hatékony éjszakai rajtaütések alkalmazásai, valamint egy páncélososztály harctéri bevetése (állományában hat brit Mark V és két finnektől kapott francia FT-17 harckocsival), bár utóbbiaknak sokkal nagyobb volt a lélektani, mint a tényleges harcászati jelentősége. CUCUT 2022: 9; FOGLESONG 1995: 130; PIPES 1997: 383.

⁵¹ Ezen létszám annak tükrében még kevésbé volt elegendő, hogy Jugyenyics májusban maga jelentette ki, hogy Petrográd elfoglalásához legkevesebb 50 ezer katonára lenne szüksége, megtartásához pedig még egyszer ugyanennyire. BRÜGGEMANN 2003: 38, 40.

⁵² BENNETT 2017: 118.

⁵³ Az állítás akár még igaznak is bizonyulhat. Szovjet-Oroszországnak a balti népekhez való kapcsolatában mindenképpen megkerülhetetlen elem volt a lett lövészek története, akik gyakorlatilag az 1917. októberi forradalom kezdete óta a bolsevik hatalom oldalán harcoltak a legkülönbözőbb frontokon, és akik az oroszországi polgárháború végéig a Vörös Hadsereg ikonikus szereplői voltak. A teljesség igénye nélkül: az érintett időszakban részt vettek az Anton Ivanovics Gyenikin tábornok, majd a Pjotr Nyikolajevics Vrangel báró, tábornok vezette dél-oroszországi fehérhadseregek elleni harcokban éppúgy, mint a Nyesztor Ivanovics Mahno nevéhez köthető anarchista különítményesek legyőzésében Ukrajnában, illetve a tambovi és a kronstadti lázadások leverésében. JANSEN 1986: 74.

⁵⁴ Megjegyzendő, hogy Lenin eredetileg utasítást adott a város teljes kiürítésére, ám Trockijnak és Sztálinnak végül sikerült meggyőznie őt arról, hogy egy ilyen lépés drámaian rontaná csapataik morálját. Az orosz polgárháború ikonikus jelenetévé vált, amikor a csata során Trockij lóhátról adott közvetlen utasításokat csapatainak, illetve személyes jelenlétével akadályozta meg azok pánikszerű visszavonulását.

A vöröscsapatok helyszínre érkezését megakadályozandó a fehéralakulatok parancsot kaptak a városba irányuló vasútvonalak megrongálására. A feladatra kijelölt orosz 3. hadosztály parancsnoka, Vetrenko vezérőrnagy viszont mindenáron elsőként akart embereivel Petrográdba érni, így a sínek szabotálására mindössze egyik dandárját küldte, az azonban a sáros terepen elakadt, így a vasútvonalak sértetlenül maradtak.

További nehézséget okozott, hogy az Északnyugati Hadsereggel együtt haladó észti csapatoknak nemhogy nem sikerült bevenniük Krasznaja Gorka erődjét, de – amint látni fogjuk – a Lettországból kiújult harcselekmények hírére visszavonták azokat Észtország déli határához. Hasonlóan cselekedtek a britek is, akik hajóik egy részét visszavonták Riga védelméhez, noha egészen addig hatékonyan tudták a tenger felől agyúzni a part menti szovjet állásokat és erősítéseket.

Szintén rontotta az orosz fehérek esélyeit, hogy a hadianyagok szállítása az amerikaiak részéről jogi akadályokba ütközött, ugyanis a jogszabályok muníció átadását csak adásvétel útján engedélyezték. Ezt tetézte az orosz fehérmozgalmon belüli hatalmi hierarchia komplikáltsága: ahhoz ugyanis, hogy az Egyesült Államok fegyvereket adhasson át Jugyenyicsnek, először Alekszandr Vasziljevics Kolcsak admirálissal kellett azt megtárgyalnia, mivel ő volt az, aki Oroszország amerikai hiteleinek törlesztéséért felelősséget vállalt. Ennélfogva hiába volt Jugyenyics az északnyugati területek prominens parancsnoka, e tekintetben ki volt szolgáltatva Kolcsak döntéseinek.

A Vörös Hadseregnek október 21-én Petrográd határában sikerült megállítania a fehérek előretörését, másnap pedig északi irányból a 7. hadsereg ellentámadásba ment át, és dél felől a 15. hadsereg is becsatlakozott.⁵⁵ Mivel az Északnyugati Hadsereg ekkor már hatékony védekezésre képtelen volt, a fehérek novemberben 20-ig Észtország területére vonultak vissza, ahol is az észtek lefegyverezték és internálták őket. Megjegyzendő, hogy bár Trockij tovább kívánta volna üldözni a fehéreket akár az észti határokon belülről is, Vlagyimir Iljics Lenin jobbnak látta, ha a Vörös Hadsereg egységei a Narvánál megállnak. Az észti internálás azonban nem hozott megkönnyebbülést a fehérek számára sem: a táborokban kitört tifuszbajrányba egyes források szerint körülbelül 14 ezren belehaltak. Jugyenyics pár hónapig még igyekezett egyben tartani és újjászervezni hadseregét, ám az anyagiak szűkössége és a dezertálások drámai mértéke ezt ellehetetlenítették, így végül egy 1920. január 22-ei rendeletben hivatalosan is megszüntnek nyilvánította az Északnyugati Hadsereget.⁵⁶

A fehérek vereségéhez az állandóan jelen lévő ember- és készlethiányon túl saját agresszív belpolitikai gyakorlatuk is nagyban hozzájárult. Akárcsak a tavaszi, úgy az őszi hadműveletek időszakában is a seregek átvonulási területein terrorhullám vette kezdetét, s számos pogromra⁵⁷ is sor került, éppen annak a lakosságnak a körében váltva ki visszásságot és nemtetszést, amelytől saját alakulataik és forrásaik

⁵⁵ Lenin október 22-én sürgette Trockijt, hogy a Jugyenyics csapatai elleni hatékonyabb támadás érdekében saját kényszersorozott (búrsoá) csapatai mögé helyezzen záróosztagokat, akik akár tömeges agyonlövétessel is biztosítsák az előrenyomulás folytonosságát.

⁵⁶ BRÜGGEMANN 2003: 41–43; FOGLESONG 1995: 128, 131; PIPES 1997: 383–384; RAUCH 1994: 51; SPAHR 1998: 57–58.

⁵⁷ Noha nem azonos mértékben, de valamennyi orosz fehérvezető élt az antiszemita uszítás és a pogromok eszközével, ugyanis retorikájukban a judaizmus és a bolsevizmus közé egyenlőségjelet raktak, így nyilvánvaló volt, hogy a zsidó közösségek nem őket fogják támogatni. Ezzel szemben a bolsevik vezetés már a forradalom másnapján, október 26-án egyik legelső dekrétumában fellépést sürgetett a pogromok megfékezésére. FOGLESONG 1995: 131; GYÓNI 2009: 79; HALÁSZ 2005: 35.

feltöltését remélhették volna. Ezen túlmenően a forradalom előtti birtokrendszer restaurációjának nyílt hangoztatása, illetve a nemzetiségi területek autonómiájának és függetlenségének megtagadása szintén érezhetően rontott saját megítélésükön.

Külső tényezők

Régi-új német külpolitika

Már maga a világháború is példátlan nagy erőfeszítéseket követelt mind a német gazdaságtól, mind az ország lakosságától, ám az 1918. végi katonai vereség mindenki számára világossá kellett hogy tegye: a nyomorúságos időknek még koránt sincs vége. Az ipari termelés drámai visszaesése, a fontos nyersanyagleőhelyek ellenséges megszállása, a várható háborús jóvátétel fenyegetése, a gyarmatok elvesztése és a korábbi közép-európai katonai-gazdasági dominancia megroppanása logikusan vezetett volna egy drámaian új német kül- és gazdaságpolitika kialakításához. Ez azonban korántsem ment végbe teljesen: bár a novemberi forradalom megdöntötte a császárságot és hatalmi helyzetbe hozott számos korábban marginális vagy a kormányzástól teljesen kiszorított – elsősorban munkásmozgalmi – személyt és pártot, az állami intézmények szakértőinek többsége vagy megőrizte korábbi pozícióját, vagy csak időlegesen szorult háttérbe. Ennélfogva a korábban évtizedekig aprólékosan alakított keleti (gazdaság) politika (*Ostpolitik*) nem változott meg radikálisan, hanem kisebb igazításokkal, de továbbra is aktuális maradt.

Az Oroszországot érintő politikán belül történelmi-nemzetiségi szempontból már a világháború előtt is különösen jelentős volt a Baltikum, s egy vesztes háborúval és egy gazdasági válsaggal a hátuk mögött a külügyminisztériumnak (Auswärtiges Amt) minden lehetőséget hamar meg kellett ragadnia a helyzet javítása érdekében.⁵⁸

Gazdasági-kereskedelmi szempontból különlegesen fontos szerep jutott a Baltikum nyugati partjainál lévő, infrastrukturálisan jól kiépített kikötővárosoknak,⁵⁹ amelyek már a világháború előtt is az európai tengeri kereskedelem élmezőnyébe tartoztak, s egyfajta átjáró kapuként szolgáltak a nyugat-európai és oroszországi piacok számára.⁶⁰ A német gazdaság számára tehát ezeknek a kikötőknek a használata – ha nem is hódítás, de diplomácia és külkereskedelem útján – kiemelten fontosnak tűnt ahhoz, hogy a világháborús vereségből az ország talpra tudjon állni, illetve hogy a jóvátételeket fizetni tudja.⁶¹

⁵⁸ A baltikumi polgári megbízottban, August Winnigben még annak az ötlete is felmerült, hogy Lettországból, Litvániából, illetve Kelet- és Nyugat-Poroszországból egy új, önálló államot hozzanak létre, amely Németországgal szoros szövetségben állt volna, ám amelyet a világháborús jóvátétel terhei nem sújtottak volna. SAMMARTINO 2010: 47.

⁵⁹ Észtországban: Tallinn és Narva; Lettországon: Riga, Jelgava, Liepāja és Ventspils.

⁶⁰ Oroszország főként lent, bőrt, rozst, vaját, tojást és faárukat exportált ezeken a kikötőkön keresztül, míg Nyugat-Európa elsősorban szenet, acélt és gumit szállított ide. Riga mint az Orosz Birodalom negyedik legnagyobb városa a világháború előtti európai fatereskedelem központja volt, Tallinn pedig világszínvonalú gyapotfeldolgozásban.

⁶¹ GERWARTH 2017: 73; HÍDEN 2002: 64–66.

Azonban, mint fentebb láttuk, a diplomácia mellett a katonai elit is (ismét) komoly érdeklődést tanúsított a Baltikum iránt, ám az előzőknél nyíltan erőszakosabb módon.⁶² A versailles-i szerződést követően felerősödtek az amúgy is általánosságban nacionalista beállítottságú német tisztikarban azok az elképzelések, amelyek a szégyenletes béke eltörléséhez egy helyreállított monarchikus Oroszországban szövetségest véltek felfedezni.⁶³ Ebben támogatták őket a német ipari nagytőkések, akik a breszt-litovszki béke eltörlése után is keresték a lehetőséget az Oroszországban történő gazdasági terjeszkedésre.⁶⁴

A nyugati érdekek a Baltikumban

Noha az Egyesült Államok számára a balti államok kérdése a fegyverszünet utáni első hónapokban viszonylag marginális volt, nem jelentette azt, hogy egyáltalán nem fordítottak volna figyelmet rájuk. A franciákhoz hasonlóan az amerikai diplomácia is jó ideig az egységes antibolsevista Oroszország helyreállítását favorizálta, bár mindenképpen elvárták volna, hogy Finnország és Lengyelország függetlenségét az oroszok ismerjék el. A független balti államok életképességével szemben azonban már komoly aggályaik voltak.⁶⁵

Még 1919 januárjában az amerikai Kongresszus döntést hozott arról, hogy 100 millió dolláros keretben hatalmas mennyiségű élelmiszert juttatnak a háborúk és éhínség sújtotta kelet-európai területeknek, ami egyszerre szolgált humanitárius segítségként és a bolsevizmus visszaszorításának eszközeként. A segélyek szétosztásáért felelős szervezet (*American Relief Administration, ARA*) élére Herbert Hoover került.

1919 áprilisától megfogalmazódott a gondolat, hogy az amerikai segélyprogramot kiterjesszék Szovjet-Oroszországra is, remélve, hogy ezáltal sikerül majd a bolsevikok radikális politikáját mérsékeltebb irányba mozdítani. A döntés mögött szerepet játszott az is, hogy Magyarországon, majd nem sokkal később Bajorországban is tanácsköztársaságokat kiáltottak ki, s félt a kommunizmus további terjedése Európában. Az ötletet azonban hamar elvetették, mivel az orosz fehérek, a brit konzervatívok, a francia politikai elit, de még maguk az amerikai képviselők többsége is hangosan tiltakozott ellene. Tették ezt annak tudatában is, hogy tavasszal Kolcsak admirális sikeres hadműveletet indított a vörösök ellen, s számolni lehetett azzal, hogy Moszkvát is elfoglalják. Az ötlet kudarcán az sem szépített, hogy májusban azt maguk a szovjet

⁶² A német katonai vezetők egy jelentős része képtelen volt a társadalmi változásokkal együtt haladni. Számukra az olyan népszerűvé vált szövegek és kifejezések, mint a demokrácia, a nemzeti önrendelkezés, az autonómia, a föderalizmus vagy a nemzetek közötti egyenlőség vagy semmit sem jelentettek, vagy éppen kifejezetten negatív érzelmeket váltottak ki belőlük. Ezeket összehárosították a novemberi forradalom eseményeivel, illetve a weimari vezetéssel, amely hajlandó volt fegyverszünetet kérni, területeket átengedni az ellenségnek és „belülről hátra dőlni a győzelmet”. A háború utáni mentalitásukat és tetteiket ez a gondolkodás jellemezte: képtelenek voltak elszakadni a birodalmi imperializmustól, az etnonacionalizmustól és az erős kéz problémamegoldó erejébe vetett hitüktől. HIDDEN 2002: 17.

⁶³ Hogy egy restaurált Oroszország mennyiben lett volna hajlandó belenyugodni a németek balti terjeszkedésébe, az erősen kérdéses, ám elég valószínű, hogy az így létrejött német–orosz kapcsolatokban a német katonai elit nem pozicionálta volna magát az oroszok alá.

⁶⁴ SULLIVAN 1976: 127.

⁶⁵ CHAMPONNOIS 1992: 327; RAUCH 1994: 47–48.

vezetők is elutasították, mivel feltételezték, hogy az élelmiszerért cserébe az amerikaiak elvárnák, hogy a Vörös Hadsereg álljon el a további offenzíváktól.⁶⁶

A brit külpolitikában hosszú hónapokig nem alakult ki egységes vélemény a balti régiók jövőjét illetően, bár mindenképpen örvendtek volna, ha mind Oroszország, mind Németország katonailag és gazdaságilag is kiszorul a térségből. Mivel az antant államai a világháború alatt anyagilag és emberileg is kimerültek, senki nem kívánt egy újabb költséges és véres konfliktust magára vállalni egy sok szempontból távoli és marginális területen.⁶⁷

A szövetségesek körében 1919 májusában felerősödött az a már korábban is jelen lévő gondolat, hogy ismerjék el a Kolcsak admirális nevével fémjelzett omszki kormányt. Abban viszont, hogy ezt regionális államalakulatként vagy egész Oroszország legitím hatalmaként ismerjék-e el, megoszlottak a vélemények. Utóbbit leginkább Georges Clemenceau francia miniszterelnök támogatta. Komoly aggályok merültek fel viszont a tekintetben, hogy várható győzelme esetén Kolcsak vajon egy liberális, demokratikus rendszert vezet-e majd be; összehív-e egy alkotmányozó nemzetgyűlést; kifizeti-e Oroszország külföldi hiteleit; s hogy hajlandó lesz-e elismerni Lengyelország és Finnország függetlenségét, illetve hogy a balti és a kaukázusi államok sorsáról a Népszövetség döntsön. Arra az esetre, ha Kolcsaknak sikerülne visszazereznie az elveszített területeket, a szövetségesek jobbnak látták volna, ha Oroszországot föderális módon szervezik újjá.⁶⁸

1919 májusában James Simpson, a brit külügyminisztérium (*Foreign Office*) Politikai Hírszerző Osztályának (*Political Intelligence Department*) munkatársa igyekezett a Párizsban tartózkodó balti delegációktól egy nyilatkozatot kicsikarni, amelyben hajlandók lettek volna föderális úton szövetségre lépni Oroszországgal. Ants Piip, az észti delegáció vezetője alapvetően nem zárkózott el a föderáció gondolatától, ám feltételnek szabta, hogy abban valamennyi társult államnak egyenlőnek kell lenni, ráadásul ezt csak egy demokratikus orosz állammal tudta elképzelni. Hogy az orosz dominanciának még a látszatát is elkerüljék, a szövetség nevéként jobbnak látta volna a „Kelet-Európai Egyesült Államokat”, vagy valami hasonlót. Az észtekkel szemben viszont a lett delegáció markánsan elutasította a föderáció gondolatát. Zsigfrids Meierovics, a küldöttség vezetője kifejtette, hogy a lettek és az oroszok történelmileg, mentalitáslag és vallásilag túlságosan különböznek ahhoz, hogy egy ilyen szövetségen belül megférjenek. Ráadásul véleménye szerint az orosz nép kulturálisan nincs azon a fejlettségi fokon, hogy a föderális intézmények jelentőségét fel tudja fogni.⁶⁹

A britekben aggodalmat váltott ki, hogy Kolcsak tavaszi nyilatkozatában Lengyelország és Finnország kapcsán is csupán autonómiáról beszélt, a többi határ menti területről pedig semmilyen említést nem tett. Az orosz fehérek részéről a föderáció gondolata inkább csak június végétől kezdett megjelenni, amikor is a vörösök elleni offenzívájuk kifulladás, s kénytelenek voltak ismét jelentős területeket feladni.⁷⁰

⁶⁶ FOGLESONG 1995: 117.

⁶⁷ A britek ugyan megpróbálták a skandináv országokat rávenni, hogy fokozottabban vegyenek részt a Baltikum függetlenségi háborúiban, ám azok elzárkóztak az ötlet elől. HIDDEN 2002: 24; LIULEVICIUS 2003: 229; RAUCH 1994: 48.

⁶⁸ ALSTON 2006: 27–29; HIDDEN 2002: 22.

⁶⁹ ALSTON 2006: 32–33.

⁷⁰ ALSTON 2006: 40–43.

Bizonytalanság Németországgal kapcsolatban

A párizsi békekonferencián működő Külügyminiszterek Tanácsát mély aggodalommal töltötték el az áprilisi liepājai puccsról és a lett kormány megdöntéséről érkező hírek. Szintén aggodalomra adhatott okot, hogy a korábbi nyilatkozatokkal ellentétben minden jel szerint nemcsak a bolsevizmus elleni harc, hanem a saját területszerzés is motiválta a németeket.

Erre válaszul május 23-án döntés született arról, hogy a német csapatokat ki kell vonni Lettországból és Litvániából, helyüket pedig helyi katonai erőkkel kell pótolni, akiket az antant katonai missziói támogatnának.⁷¹ A szövetséges diplomácia körében felvetődött, hogy a németek önkényes tevékenységének megbüntetéséért megvonják tőlük a további segélyezést. A Külügyminiszterek Tanácsa azonban végül nem élt a szankcionálás ezen eszközével, mivel tartottak tőle, hogy a kellő lett haderő híján a németek meggyengítése a vörösök újbóli előretörését eredményezné.⁷²

A lettországi események időben egybeestek az amerikai segélyszállítmányok megindulásával, amit a Baltikumra is ki akartak terjeszteni. Ennek érdekében 1919 márciusában amerikai misszió érkezett Liepājába Warwick Greene alezredes vezetésével, hogy felmérje a helyzetet. Greene már áprilisban sürgette a segélyek kiszállítását a térségbe, mivel meglátása szerint az éhezés hatására fennáll a veszélye a lakosság bolsevizálódásának.⁷³

1919 májusában a szövetségesek, Hoover ösztönzésére, döntést hoztak arról, hogy brit vezetéssel katonai missziót küldenek a Baltikumra, hogy a helyi haderők felfegyverzésében és kiképzésében segédkezzen. Ennek fedezésére 10 millió fontos keretet szabtak meg. Ez a lépés egyszerre irányult a szovjetek és a németek ellen, akik még mindig a térségben tartózkodtak.⁷⁴

A térségbe június közepén érkező brit katonai parancsnok, Hubert Gough tábornok úgy vélte, hogy a térség stabilitására a németek jelentik a legnagyobb veszélyt. Ebben véleménykülönbség alakult ki közte és amerikai kollégája, Greene alezredes között.⁷⁵ Utóbbi ugyanis a liepājai eseményeket követően is számított a német intervenciók erős aktív szerepére, s ennek keretében áprilisban és májusban is igyekezett minden rendelkezésre álló félből – a baltiaktól kezdve a nyugati szövetségeseken és a németeken át az orosz fehérekig – katonai együttműködést kialakítani a bolsevizmus elleni harchoz.⁷⁶

A baltikumi események kezeléséből – igaz, lényegesen kisebb ráfordítások árán, de – a franciák sem kívántak kimaradni.⁷⁷ Ennélfogva áprilisban Párizsban is döntést

⁷¹ Riga május 22-ei elfoglalása után a britek 19 500 puskát, 500 géppuskát, könnyű tüzérségi eszközöket és jelentős mennyiségű lőszert adtak át a németellenes lett fegyvereseknek. MACMILLAN 2005: 282; RAUCH 1994: 48; WAITE 1969: 119.

⁷² FOGLESONG 1995: 126.

⁷³ FOGLESONG 1995: 118.

⁷⁴ FOGLESONG 1995: 120.

⁷⁵ FOGLESONG 1995: 127; HIDDEN 2002: 23; WAITE 1969: 120–121.

⁷⁶ RAUCH 1994: 47–48.

⁷⁷ Clemenceau miniszterelnök alapvetően beleegyezett abba, hogy a két balti ország nem hivatalosan a britek érdekszférájába kerüljön, így az ottani viszonyok rendezésnek anyagi terhe nem Franciaországot sújtotta volna. Ez ügyben azonban a lényeges döntéseket nem ő, hanem Stéphane Pichon külügyminiszter hozta, aki már inkább hajlandó volt a helyi nemzeti kormányok és haderők számára anyagi támogatást foganatosítani.

hoztak egy saját katonai misszió kiküldéséről Lettországba Emmanuel du Parquet alezredes vezetésével, amelynek célja hivatalosan az ottani politikai és katonai fejlemények hiteles felmérése, illetve a helyi antantbarát és németellenes frakciók támogatása, titokban pedig az orosz fehérek hírszerzésével történő szorosabb kapcsolat kialakítása volt. A francia misszió végül május 20-án érkezett meg Liepājába.⁷⁸

Nemzetállamok helyett orosz restauráció

Az idő múlásával az amerikai diplomácia egyre inkább a bolsevikellenes harc sikerességét vette figyelembe,⁷⁹ így a balti államok önrendelkezése másodlagos fontosságúvá vált. Ennek folytán Greene-ben és Hooverben is megfogalmazódott az elvárás, hogy a további élelmiszersegélyekért cserébe az észtektől aktívabb szerepvállalást várnának el a bolsevikellenes küzdelemben, amely utóbbi akár az orosz fehérekkel való szorosabb együttműködésre is kiterjedhetett. Indokul szolgált ehhez az a körülmény is, hogy tavasszal az észtek haderő képes volt sikereket elérni a vörösökkel szemben, így egyesek feltételezték, hogy egy újabb északi offenzívával akár Petrográdot is sikerülhet elfoglalni.⁸⁰

Az amerikai diplomáciai vezetés, s maga Greene alezredes is, nagyjából 1919 júniusára, érezhetően kihátrált a balti függetlenségi törekvések támogatása mögül, s az orosz újraegyesítés pártolása mellett egyre inkább az Északnyugati Hadseregben látta a potenciát, amelynek akkor esélye látszott arra, hogy északi offenzívájával Petrográdot elfoglalja.⁸¹

Miután Woodrow Wilson amerikai elnök június végén hazatért az Egyesült Államokba, a Baltikumról való döntések teljes egészében külügyminiszterére, Robert Lansingra szálltak, aki már július 2-án kifejtette, hogy nem támogatja a helyi népek függetlenségét, s jövőjüket egy újraegyesített Oroszországban tudja elképzelni, igaz, a korábrinál nagyobb autonómia biztosítása mellett. Az orosz jelenlét a Baltikumban az amerikai kereskedelem szempontjából is rendkívül fontos volt, mivel a helyi kikötők jelentették a kapcsolatot az orosz piac felé.⁸²

Miközben az angolszász országok érdeklődése folyamatosan elfordult a balti nemzeti kormányok támogatásától, a francia külpolitika lassan, de folyamatosan erősödött a térségben. Július folyamán az Ulmanis-kormány már érezhetően nagyobb

⁷⁸ CHAMPONNOIS 1992: 326–328.

⁷⁹ Bár maga Robert Lansing amerikai külügyminiszter is kijelentette többször, hogy alapvetően szocialista csoportokat is hajlandó lett volna támogatni, amennyiben azok demokratikus elveket vallanak, a gyakorlatban ez már korántsem valósult meg így, s a Baltikumban is érezhető volt, hogy még a mérsékelt baloldal sem részesült az amerikai támogatásokból.

⁸⁰ FOGLESONG 1995: 118–120.

⁸¹ Már a kortársak között is ellentmondásos volt, hogy noha Hoover és a segélyprogram más vezetői azt állították, hogy az élelmiszer-szállítmányokat a civil lakosság kapta meg, a gyakorlatban ezek sokszor közvetlenül az orosz fehérekhez kerültek. Ez a tendencia csak felerősödött júniustól, amikor is az ARA képviselői orosz kérésre beleegyeztek, hogy a szállítmányokat az észtek lakosság helyett az Északnyugati Hadsereg kapja meg. Az amerikai pénzügyi segítséget június végére teljesen felhasználták. Egy július 8-ai értekezleten Lansing kénytelen volt elismerni, hogy a továbbiakban nem tudják pénzzel ellátni a lett és az orosz csapatokat. Az ARA végül augusztus közepén beszüntette tevékenységét. FOGLESONG 1995: 112, 128–129.

⁸² FOGLESONG 1995: 122–123.

szimpátiával viszonyult Franciaország, mint a másik két nagyhatalom felé, aminek oka du Parquet alezredes megítélése szerint annak volt köszönhető, hogy Párizs sokkalta kevésbé akart beavatkozni a helyi belpolitikába, mint London vagy Washington.⁸³

Német–orosz katonai és diplomáciai játszmák

Egy szokatlan szövetség

A német katonai intervenció a cēsisi csata után sokak szemében befejeződött, és megnyílhatott az út a balti államok nemzeti önrendelkezésének kiteljesedése felé. Ennek pedig nélkülözhetetlen része volt, hogy a birodalmi német alakulatokat vonják ki a térségből. Az 1919. június 28-ai versailles-i szerződés 433. cikkelye a novemberi fegyverszünetéhez nagyon hasonlóan fogalmazott: „...[A]végből, hogy a balti államokban a béke helyreállítását és a jó kormányzat létesítését biztosítsák, azok a német csapatok, amelyek jelenleg az említett területeken tartózkodnak, visszavonulnak Németország határai mögé, mihamar a Szövetséges és Társult⁸⁴ Főhatalmak Kormányai erre az időpontot az említett területek belső helyzetére való tekintettel elérkezettnek tartják.”⁸⁵ Ennélfogva a szövetségesek megint csak nem jelölték meg konkrétan a német csapatok kivonásának idejét vagy az ahhoz szükséges feltételeket.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a német katonaság kivonásával kapcsolatban nem volt egységes vélemény az Antanton belül: miközben Wilson elnök és Gough tábornok a mielőbbi távozásukat sürgette, addig Lansing külügyminiszter, Hoover és Greene alezredes ezt a bolsevizmus terjedésének lehetősége miatt meg kívánták akadályozni.⁸⁶

A német csapatok lettországi kivonása viszont amúgy sem a balti kormányok igényeinek megfelelően történt. A versailles-i szerződés aláírása után a német hadseregen belül időlegesen rendezetlen viszonyok alakultak ki, a kormányzati utasításokat sokszor csak részlegesen, vagy egyáltalán nem tudták/akarták betartani. Így eshetett meg, hogy bár a német csapatok kivonultak Rigából, Jelgavában megálltak, s elkezdték soraikat újrendezni. Ezt az is elősegítette, hogy az OKN új parancsnoka, Ludwig von Estorff tábornok – aki egyben von der Goltz régi barátja is volt – szintén nem kívánta a baltikumi német érdekeket feladni, s az antant tiltakozása ellenére a birodalmi önkéntes csapatok Lettországba történő áramlása tovább folytatódhatott.

Gough tábornok végül július 19-ét jelölte meg a német csapatok számára végső határidőként, hogy kivonuljanak Lettországból. Von der Goltz azonban ezt a határidőt folyamatosan igyekezett kijebbi tolni, mondván, katonáinak korábban a lett

⁸³ A francia hatás csakhamar a lett tisztikarban is éreztette hatását, ugyanis a vezérkarban a korábbi orosz és német minták helyett egyre inkább a francia katonai szabályokat vették alapul. CHAMPONNOIS 1992: 332, 334.

⁸⁴ Mivel az Egyesült Államok hivatalosan sohasem lett az antant tagja, a diplomáciai megfogalmazás szerint az csak mint társult fél vett részt mind a harcokban, mind a párizsi békekonferencián.

⁸⁵ A versailles-i szerződés magyar fordítása megtalálható NÉMETH 2007: 207. Továbbá: FOGLESONG 1995: 125.

⁸⁶ FOGLESONG 1995: 127–128; RAUCH 1994: 48–49.

kormány letelepedést ígért. Ulmanis kormánya azonban ekkor már az állampolgárság megadásától is teljesen elzárkózott, mondván, hogy a versailles-i szerződés után az 1918. december 29-ei egyezmény hatályát veszítette.⁸⁷

Hogy indokot találjanak csapataik további baltikumi jelenlétére, 1919 júliusában megérett az ötlete egy – látszólag önkéntes alapon megszerveződött – vegyes német–orosz fegyveres kötelék megalakításának, amely a már jelen lévő szabadcsapatok mellett németországi fogolytáborokból toborzott orosz katonákból állt, s amely névlegesen orosz parancsnokság, a Nyugati Hadsereg alárendeltségében működött volna. Utóbbi parancsnoki posztjára a megfelelő személyt Pavel Bermond-Avalov ezredesben,⁸⁸ egy kaukázusi politikai kalandorban vélték felfedezni, aki személyes karizmáján, elkötelezett antikommunizmusán és nagyorosz nacionalizmusán kívül vajmi kevés politikai és katonai tehetséggel rendelkezett.⁸⁹

Az ötlet, hogy a német alakulatok eztán orosz parancsnokság alá kerüljenek, különösen a Vashadosztályban vált népszerűvé. A hadosztály azonban éppen ebben az időszakban lényeges személyi átszervezésen volt kénytelen átesni, ugyanis parancsnoka, Bischoff őrnagy igyekezett a vesztes césisi csatában részt vett személyi állományt lecserélni, s helyüket frissen érkezett önkéntesekkel feltölteni.⁹⁰

Lázadás és támadás

Augusztus 5-én, miután a német kormány már nem tudta a szövetségeseknél tovább halogatni katonái hazahozatalát, utasítást adott a Baltikum evakuálására. A döntés azonban, amint várható volt, az önkéntesek számára nem volt örömteli, így 24-én,⁹¹ miközben a Vashadosztály csapatai éppen a jelgavai állomáson gyülekeztek, Bischoff őrnagy a tisztek és a legénység előtt kijelentette, hogy megtagadja a kivonulási parancsot, mire katonái ovációval válaszoltak.⁹²

Másnap Siewert haditengerészeti kapitány vezetésével és körülbelül 14 ezer fővel megalakították a Német Légiót (*Deutsche Legion*), amelyet aztán a Vashadosztállyal és a Plehve-féle szabadcsapattal együtt Bermond-Avalov Nyugati Hadseregének rendelték alá.⁹³

Helyzetüket azonban nehezítette a körülmény, hogy a német kormányzati szervekkel egyetemben az olyan ipari nagyvállalatok is, mint amilyen a Krupp vagy a Stinnes voltak, kihátráltak a katonai intervenció további finanszírozása mögül, s ezzel

⁸⁷ JONES 2021: 137; RAUCH 1994: 50.

⁸⁸ A témával foglalkozó munkákban Pavel Bermond-Avalov neve több különféle formában megjelenik: Bermond-Avalof (HIDEN 2002); Avalov-Bermond (SAMMARTINO 2010; LIULEVICIUS 2003); Avalov-Bermond; Avaloff-Bermond (JONES 2021; WAITE 1969); Paul Bermond (BENNETT 2017).

⁸⁹ Megjegyzendő, hogy Bermond-Avalov korábban Jugenyics tábornoknak is felajánlotta szolgálatait, ám az visszautasította. JONES 2021: 137–138; RAUCH 1994: 50; SAMMARTINO 2010: 64; SULLIVAN 1976: 127; WAITE 1969: 122–123.

⁹⁰ SULLIVAN 1976: 128.

⁹¹ John Hiden idézett művében augusztus 23-át jelöli meg időpontnak. HIDEN 2002: 25.

⁹² JONES 2021: 138; SAMMARTINO 2010: 65; SULLIVAN 1976: 128; WAITE 1969: 125.

⁹³ A Német Légió többek között magába foglalta a Baden rohamzászlóalját, a von Jena-féle ezredet, valamint a Stever-, Diebitsch-, von Brandis- és von Weickham-féle szabadcsapatokat. JONES 2021: 139; WAITE 1969: 125.

párhuzamosan a britek is igyekeztek a letteket minél jobban felfegyverezni egy várható újabb német offenzíva esetére.⁹⁴

A német kormány szeptember 27-én ultimátumot kapott Párizsból, amelyben a szövetségesek követelték, hogy valamennyi katonájukat vonják vissza Németország határain belülre, ellenkező esetben Németországot és a balti térséget blokádnak alá veszik.⁹⁵ A német kormány, hogy együttműködési szándékát jelezze, október 3-án⁹⁶ lezárta a határait, ezáltal elméletileg⁹⁷ megakasztva az önkéntesek további áramlását a térségbe, amit a szabadcsapatok csak a „novemberi gazemberek” újabb árulásaként értelmeztek. Ezenkívül beleegyezett, hogy a már sokszorosan kompromittálódott von der Goltzot leváltják a VI. tartalékhadtest éléről, illetve hogy a csapatok evakuálását egy szövetségek közötti bizottság felügyelje.⁹⁸

Az ultimátum azonban nem tudta elérni kívánt célját, ugyanis a még a Baltikumban tartózkodó alakulatokat már papíron az orosz Nyugati Hadsereg alá rendelték, így a német kormányzat nem rendelkezett felettük hatalommal. A Nyugati Hadsereg másnap megindította a támadását Riga irányába.⁹⁹

A rigai offenzíva

Bermond-Avalov számított Lettorszagra mint a bolsevikok elleni háború gazdasági hátszögére. Miután azonban a lett kormánytól nem kapott egyértelmű engedélyt arra, hogy seregével szabadon átvonulhasson az országon, október 8-án lerohanta a Daugava menti lett állásokat, majd Riga elővárosát is. Ezután maga ajánlotta a lett kormánynak fegyverszünetet.¹⁰⁰

A lettországi offenzíva idején a Nyugati Hadsereg 40–50 ezer körüli létszámmal rendelkezett.¹⁰¹ Velük szemben a rigai védők mindössze körülbelül 11 ezer 500 katonát tudtak felvonultatni, lévén, hogy a lett haderő többsége továbbra is az ország keleti felében harcolt a Vörös Hadsereg ellen.¹⁰²

Az offenzíva meglepően ambiciózus célokat tűzött ki maga elé: Riga bevétele után ugyanis Szmolenszk, majd Moszkva bevételét tervezték. Ennek megvalósítására azonban nagyon kevés esély volt, a német kormányzati és üzleti körök anyagi és pénzügyi

⁹⁴ Megjegyzendő, hogy a német kormány nem azonnal vonta meg az anyagi támogatást. Egy szeptember 3-ai ülésen a kabinet megszavazta, hogy a hónap folyamán még pénzzel támogatják a Nyugati Hadsereget. A Baltikum kiürítésének megakadályozását eltökélten támogatta a német hadügyminiszter, Gustav Noske, akárcsak a szociáldemokraták több más prominense is, akik a térséget szerették volna Németország gazdasági-politikai érdekszférájában tartani. Véleményük azonban vajmi keveset számított a szabadcsapatok szemében, akik a balközép kormányban a világháborús vereség és a novemberi forradalom egyik legfőbb okát vélték felfedezni. HIDDEN 2002: 25; SULLIVAN 1976: 128.

⁹⁵ A szövetségesekben a nyár folyamán még annak lehetősége is felmerült, hogy a lengyel katonaság segítségével kényszerítsék a németeket Lettország elhagyására. RAUCH 1994: 50.

⁹⁶ Robert G. L. Waite idézett művében a határok lezárását október 6-ra teszi. WAITE 1969: 132–133.

⁹⁷ A gyakorlatban viszont a német főparancsnokság (Oberste Heeresleitung, OHL) részéről korántsem tettek meg minden szükséges lépést, így október–november folyamán a hadianyagok és személyek áramlása folytatódhatott. WAITE 1969.

⁹⁸ A bizottság, amelyet a francia Henri Niessen tábornok vezetett, 1919 novemberére és 1920 januárja között működött Lettország és Litvánia területein.

⁹⁹ CHAMPONNOIS 1992: 333; HIDDEN 2002: 26–27; JONES 2021: 138,142; SULLIVAN 1976: 128.

¹⁰⁰ RAUCH 1994: 50.

¹⁰¹ Bermond-Avalov időnként azzal kérkedett, hogy 55 ezres hadsereggel rendelkezik. JONES 2021: 139.

¹⁰² CHAMPONNOIS 1992: 333; JONES 2021: 141; KURSIETIS 2018:5; RAUCH 1994: 50.

támogatása nélkül a támadók ellátása jóformán lehetetlenné vált, a Bermond-t-Avalov által nyomtatott saját pénz pedig rövid időn belül is már értéktelennek bizonyult, így a katonák szükségleteiket az amúgy is szűkölködő lakosság további megsarcolása és kényszermunkára fogása révén igyekeztek kielégíteni.¹⁰³

Rigában a lett csapatoknak két észt páncélvonat, és a brit hadiflotta aktív támogatása mellett sikerült megállítaniuk Bermond-t-Avalov csapatait. Október 9-én visszautasították a fegyverszüneti ajánlatot, majd november elején ellentámadásba mentek át, és november 11-re teljesen kiszorították a Nyugati Hadsereget a fővárosból.¹⁰⁴

Az ellentámadás során a Riga déli részén található Tornakalns (németül: Thorensburg) városnegyedben a Vashadosztályt kis híján teljesen körülférték a lett csapatok, s csak az éppen Berlinből a helyszínre érkezett Rossbach-féle szabadcsapat segítségével tudtak kitörni a katlanból. A helyzet reménytelenségét érzékelve november 17-én kérelmezték, hogy a teljes Nyugati Hadsereget helyezték a német VI. tartalékhadtest¹⁰⁵ alárendeltségébe.¹⁰⁶

November 21-én végül megkezdtek kivonulásukat Jelgavából, s 23-án átlépték a lett határt. A visszavonuló szabadcsapatok azonban még utoljára tettek róla, hogy jelenlétük a helyi lakosság körében emlékezetes maradjon: Kurland jelentős részét, köztük magát Jelgava történelmi városát is kifosztották és felperzselték. Az utolsó német alakulat december 13-án érkezett vissza Németországba, s ezzel az 1919-es baltikumi hadjárat végleg lezárult.¹⁰⁷

A szovjet külpolitika a Baltikumban

Az egyszerű eset: Észtország

A szovjet kormányzat már 1919 tavaszától kezdve hajlott arra, hogy békét kössenek az észtekkel. Ennek több oka is volt: a polgárháborús viszonyok között indokolt volt az ellenségek számát csökkenteni; az orosz fehérek ezáltal elestek volna egy jelentős baltikumi felvonulási területtől; ráadásul az észt fegyveres erők mindaddig sikeresen tudtak szembeszállni a szovjet csapatokkal.¹⁰⁸

A szovjet kormány 1919 tavasza és nyara folyamán többször is tett békejavaslatokat az észtek felé, ám ezeket hónapokig nem támogatta az észt vezetés, részben a hadi helyzet alakulása, részben pedig a britek ösztönzése miatt, akik ekkor még az oroszországi intervenció fenntartását látták előnyösebbnek. Az észt kormány végül a szovjetek szeptember 4-ei újabb békejavaslatára rábólintott, s 10-én Pszkovban megkezdődtek a tárgyalások.

¹⁰³ GERWARTH 2017: 75; LIULEVICIUS 2003: 242; SULLIVAN 1976: 128; WAITE 1969: 129–130.

¹⁰⁴ RAUCH 1994: 51.

¹⁰⁵ Von der Goltzot időközben leváltották, s ekkor a hadtestet már Walter von Eberhard altábornagy irányította.

¹⁰⁶ Érdekes, hogy ezzel együtt Bermond-t-Avalov a francia katonai misszióval is kérvényezte, hogy az antant a fogságba esett orosz katonák élelmezését vállalja el. A franciák válaszukban felajánlották az oroszoknak, hogy inkább csatlakozzanak a Francia Idegenlégió kötelékéhez. A lehetőséggel végül 83 orosz katona élt, akiket Marokkóba szállítottak. CHAMPONNOIS 1992: 334, 339; JONES 2021: 142; SULLIVAN 1976: 128.

¹⁰⁷ GERWARTH 2017: 75; JONES 2021: 141; SULLIVAN 1976: 128–129.

¹⁰⁸ RAUCH 1994: 51.

A szovjet kormány szeptember 11-én hasonló békejavaslatot küldött a lett, a litván és a finn vezetésnek is, Lettország azonban békefeltételként szabta Latgale régió megszerzését. Mivel fegyverbarátság élt a két állam között, az észtek addig nem kívántak a szovjetekkel békét kötni, amíg a lettekkel történő béke nem tűnt biztosnak. Ráadásul az észtek ekkor már tudták, hogy Jugyenyics Petrográd elfoglalását tervezi, s mivel ő maguk is részt vettek a hadműveletben, nem kívántak a szovjetekkel túl korán békét kötni. A fehérek Petrográd alatti veresége azonban felgyorsította az eseményeket. A béketárgyalások november 17-én kezdődtek meg Tartuban. Két nappal később a szovjet diplomáciai küldöttség, amelyet Maxim Litvinov külügyi népbiztoshelyettes vezetett, megegyezett mindhárom balti állammal a hadifoglyok cseréjéről. Litvinov ezen kívül felajánlotta, hogy mindhárom állam függetlenségét elismerik, illetve hogy a Vörös Hadsereg kivonul Latgaleből, bár ezeknek az ígéreteknek sem a litvánok, sem a lettek nem adtak túl sok hitelt.

A szovjet-észti béketárgyalások december 4-én folytatódtak.¹⁰⁹A szovjetek ekkor viszont a javult katonai helyzetüket kihasználva igényt nyújtottak be az észak-észtonszági, olajpalában gazdag területekre: a Petseri vidékre és Wirumaa (németül: Wierland) keleti részére. Hogy igényeiket nyomatékosítsák, a szovjet csapatok támadást indítottak a narvai észti vonalak ellen.¹¹⁰ Mivel azonban ezek nem jártak sikerrel, a Népbiztosok Tanácsa is inkább jobbnak látta, ha nem erőltetik tovább a fegyveres konfliktust: a fegyverszüneti megállapodás aláírására december 31-én, a Tartui Békeszerződés megkötésére pedig, amelyben Szovjet-Oroszország elismerte Észtország függetlenségét, 1920. február 2-án került sor.¹¹¹

Összességében megállapítható, hogy az 1919 decembere és 1920 februárja közötti tárgyalások során egyik fél sem szándékozott a korábbi közigazgatási egységeket követő országhatárokat drámaian módosítani, így a békeszerződés végleges formájában rögzített országhatárok többnyire egybeestek a természetes földrajzi és nyelvi-nemzetiségi határokkal.¹¹²

A bonyolult eset: Lettország

Bár Bermond-t-Avalov novemberi legyőzése által a Nyugati Hadsereg okozta veszély elhárult, s ezáltal a lett hátszög helyzete javulni látszott, az ország keleti részein még továbbra is folytak a harcok a Vörös Hadsereggel. Az Ulmanis-kormány nem tett le arról, hogy valamennyi lettek lakta területet Lettországhoz csatolja, ennél fogva a már meglévő, evangélikus többségű kurlandi és dél-livóniai területeken túl igényt tartottak a főként katolikus lettek által lakott Latgale régióra, amely Oroszországon belül a Vityebszki Kormányzósághoz tartozott.

¹⁰⁹ Az észti delegációt Jaan Poska, a szovjetet eleinte Leonyid Kraszín, majd később Adolf Ioffe vezette.

¹¹⁰ A nyugati front reménytelen lövészárk-háborúhoz való hasonlósága miatt a kortársak csak „észti Verdunként” hívták ezeket az összecsapásokat. BRÜGGEMANN 2003: 44.

¹¹¹ A békeszerződésben szereplő észti semlegesség hangsúlyozása Moszkva számára kifejezetten fontos volt, ugyanis el kívánták kerülni, hogy a jövőben Tallinn akár közvetlenül, akár közvetetten szovjetellenes nemzetközi szervezetekhez csatlakozzon. MEDIJAINEN 2010: 202, 209–211; RAUCH 1994: 52.

¹¹² MEDIJAINEN 2010: 205.

A Latgale megszerzéséért indított hadművelet 1920. január 3-án kezdődött, amelyben a lett 4. hadosztály¹¹³ és a Balti Véderő mellett három lengyel hadosztály is részt vett.¹¹⁴ A hadművelet sikeres volt, néhány hét alatt Latgale egész területe a lettek kezébe került. A fegyverszünet a két ország között végül február 1-jén állt be.

A két ország közti béketárgyalások április 16-án kezdődtek meg, s több fordulóban – oka valószínűleg a váltakozó állapotú lengyel–szovjet háborúban keresendő – végül augusztus 1-jéig tartottak. A tíz nappal későbbi rigai békében¹¹⁵ igyekeztek a határokat úgy meghúzni, hogy azok lefedjék az etnikailag lett területeket. Ennek keretében Latgale mellett Lettországhoz került a vityebszki kormányzóság három járása és egy körzete, illetve a pszkovi kormányzóságból egy határsáv.¹¹⁶

Az események utóélete

A belső erőszak mérlege

Viszonylag könnyű megállapítani, hogy az 1914 és 1920 közötti időszakban a két balti állam közül Észtország vészelte át jobban az eseményeket. Egészen 1917 szeptemberéig a lakosság nem került közvetlen érintkezésbe a világháborús pusztítással, s az orosz visszavonulás során is az evakuálás kevésbé érintette, mint az iparilag fejlettebb Kurlandot. Ennek ellenére a német megszállás időszaka kellemetlen élményeket hagyott az ország lakosságában,¹¹⁷ ami felerősítette az amúgy is jelen lévő germanofób hangulatokat az ország német kisebbségével szemben.

A német haderő kivonulása után Észtországban is egyszerre két kormány tartott igényt az ország irányítására: a Konstantin Päts vezette demokratikus kormány, illetve a Jaan Anvelt vezette Észt Munkáskommün. Utóbbi Szovjet-Oroszországhoz nagyon hasonló módszereket alkalmazva terrort vezetett be a lakosság azon csoportjai ellen, amelyeket kártékonynak vagy ellenségesnek titulált. A működése alatti mintegy két és fél hónapban a kommünben 2500 ember lett letartóztatva, a halottak számát pedig 650 és 700 közöttire teszik.¹¹⁸

Megjegyzendő, hogy bár a kommün február elejére teljesen kiszorult az ország szárazföldi területéről, február 16-án Saaremaa és Muhumaa szigetein baloldali felkelés tört ki a tallinni kormányzattal szemben, ami csakhamar erőszakos zavargásokba csapott át. A felkelés kiváltó okai a romló szociális körülmények, a balti németséggel szembeni

¹¹³ A Denker ezredes parancsnoksága alatt álló hadosztályt 1919 végén francia katonai segítséggel szervezték meg, fegyverezték fel és képezték ki. Emiatt egyesek „fél-gall” hadosztályként is emlegették. A hadosztály az április végi Daugavpilsért (oroszul: Dvinszk; németül: Dünaburg) vívott ütközetben tüntette ki magát, ahol is a lengyel alakulatokat váltotta fel. CHAMPONNOIS 1992: 334, 339.

¹¹⁴ Geoffrey Bennett idézett művében a januári harcokban részt vett lett katonák létszámát 33 ezerre, a Balti Véderőt 6 ezerre, a lengyeleket pedig 20 ezerre teszi. BENNETT 2017: 220–221.

¹¹⁵ Nem összekeverendő az 1921-es rigai békével, amely a Lengyelország és Szovjet-Oroszország közti háborúskodást zárta le.

¹¹⁶ BALKELIS 2018: 158; CHAMPONNOIS 1992: 334–335; RAUCH 1994: 53–54.

¹¹⁷ 1918-ban a németek mintegy 5 ezer embert tartóztattak le, akik közül kb. négyszázat kivégeztek.

¹¹⁸ Az észtországi vörösterror talán leghíresebb áldozata Paul Kulbusch (egyházi nevén: Platon Revalszkij) ortodox püspök volt, akit 1919 elején Tartuban a visszavonuló kommunisták bírósági ítélet nélkül megkínóztak és két lelkes társával együtt agyonlőttek. LAGZI 2013: 38; MINNIK 2015: 39–42.

utalat, valamint a kormány sorozási parancsai voltak. Az események során a felkelők 41, a leverésükre a szárazföldről odaküldött fegyveres különítmények 122 embert öltek meg.¹¹⁹

Az Észt Munkáskommün kiszorítása az országból a terror egy újabb hullámát indította el, ahol – többnyire lakossági feljelentések alapján – vélt vagy valós kommunista szimpátia, a kommün alatti tisztség betöltése, vagy akár egyszerűen az észt hadsereg parancsainak megtagadása miatt bárki letartóztatással és kivégzéssel nézhetett szembe. A fehérterrorban az észt katonai rögtönítélő bíróságok mellett – ahol a vádlottnak védekezési joga nem volt, és a nyomozati munkát is minimálisra szűkítették – részt vettek a tallinni kormány oldalán harcoló finn önkéntesek, valamint az ország területén tartózkodó orosz fehérikülönítmények is.

Az ellenforradalmi terror időszaka alatt az észt, a finn és az orosz katonai és félkatonai alakulatok körülbelül 5 ezer embert tartóztattak le – közülük 1700-at az öt felállított koncentrációs táborban tartottak fogva 11–14 ezer orosz hadifogollyal egyetemben –, a halálos áldozatok számát pedig körülbelül nyolcszázra becsülik. Az észtországi fehérterror az agrárkérdés mellett a politikai közbeszéd állandó témája lett. A pár hónappal később hatalomra került balközép pártoknak végül a fegyveres erők feletti civil kontroll kiterjesztésével sikerült megfékezniük a katonaság önkényes akcióit.¹²⁰

Északi szomszédjukhoz viszonyítva Lettország mind a világháborús megszállást, mind az azt követő kvázi polgárháborús időszakokat nehezebben vészelte át. Akárcsak Észtországban, úgy itt is az 1918. novemberi békeszerződés után két kormány létezett egymással párhuzamosan: egy demokratikus, nyugatorientált kormány Kärlis Ulmanis miniszterelnökkel az élén és egy szovjetbarát kommunista kormány Pēteris Stučka irányításával.

A Lett Szocialista Szovjetköztársaság által alkalmazott terrornak elsődleges célpontja volt a balti németység:¹²¹ a bebörtönzöttek mintegy 90%-át ők tették ki. 1919. április 25-én a kormány rendeletet bocsátott ki, amelyben a német arisztokrata családok Lettországból történő deportálását irányozták elő. A rendelet végrehajtására azonban a romló katonai helyzet és a folyamatos visszaszorulás miatt már nem volt idejük. Stučka emellett személyesen javasolta, hogy minden megölt bolsevikért 100 németet végezzenek ki.

A vörösteror alatti áldozatok számát kétezerre becsülik, nagyjából felüket a forradalmi törvényszékek ítélték el. Ellentétben azonban az Észt Munkáskommünnel, ahol a terror lefolytatásában kulcsszerepet játszottak a Rendkívüli Bizottságok (Cseka) emberei, Lettországból ilyeneket nem állítottak fel. Viszont a lett szovjethatalom, akárcsak Szovjet-Oroszországban a Népbiztosok Tanácsa, élt ellenségei koncentrációs táborba gyűjtésének eszközével. Lettországból végül nyolc ilyen gyűjtőtábor létesült: négy-négy Rigában és az északi Vidzime régióban.¹²²

A szovjethatalom visszaszorulásával párhuzamosan kezdetét vette Lettországból is az ellenforradalmi terror, amelyben az Ulmanis-kormányhoz hű csapatokon kívül,

¹¹⁹ A felkelők kivégzésében állítólag a későbbi evangélikus püspök, Bernhard Rahamägi lelképásztor is részt vett.

¹²⁰ MINNIK 2015: 42–44.

¹²¹ Bár a kommunista ideológia osztályalapon sorolja be a társadalmi csoportokat és lép fel az elnyomónak titulált rétegekkel szemben, mindkét balti államban ez szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi dimenzióval, ugyanis a reakciónak vagy burzsoának titulált nemesi, gazdag polgári és egyházi személyek erős többsége a német kisebbség köréből került ki.

¹²² MININS 2015: 55–57.

mint láttuk, a német intervenciók és az orosz fehérekülönítmények is komoly szerepet vállaltak. A fehérterror lettországi áldozatainak számát egyes források egy-két ezer közöttire becsülik.¹²³

Az 1914 és 1920 közötti lettországi népességmozgások nagyságát – amelyek közé az elmenekültek, az elüldözöttek és a kényszerevakuáltak egyaránt beletartoznak – jól szemlélteti, hogy az új államba néhány év leforgása alatt több százezer korábbi helyi lakos tért vissza.¹²⁴

A német elit visszaszorítása

Bár a Baltikum a cári Oroszországon belül kifejezetten iparosodott régióknak számított, a parasztságnak a teljes társadalmon belüli túlsúlya itt is tagadhatatlan volt: Észtországban a lakosság 58,8%-a, Lettországon 66%-a az agrárszektorban dolgozott.¹²⁵ A termőföldek igazságtalan eloszlásának jelensége azonban az egész Orosz Birodalmat sújtotta. A háború vége felé tömegessé váló paraszti megmozdulásokra és földfoglalásokra általánosan jellemző volt, hogy minél nagyobb volt a birtokok egyenlőtlen elosztása a térségben, annál gyakoribbak voltak az önkényes kisajátítások és atrocitások a földbirtokos nemességgel és papsággal szemben. Ezt a hullámot a nemzetiségi mozgalmak igyekeztek meglovasítani, ám egyben ügyelni is kívántak arra, hogy a parasztság dühe a más etnikumú földtulajdonosokat sújtja.¹²⁶

Az agrárreform szükségessége – Észtországban 1919-ben, Lettországon 1920-ban – időlegesen egy táborba hozta a társadalmi egyenlőtlenségeket felszámolni akaró szocialistákat; a nagybirtokrendszer felszámolását követelő agrárpártiakat; valamint a nacionalistákat, akik a kisebbségek – jelen esetben a németek – gazdasági háttérbe szorításával kívánták a többségi társadalmat előnyösebb helyzetbe hozni.¹²⁷

Az észti képviselők 1919. október 10-én fogadták el az új agrárreformról szóló törvényt, amely a nagybirtokrendszer radikális felszámolását valósította meg. A viták során a balközép pártok, így a szociálliberális Munkáspárt és a Szociáldemokrata Párt érveltek a drasztikus változások mellett, míg a polgári pártok, így a konzervatív Észt Gazdaszövetség, a nemzeti-liberális Néppárt és a kereszténydemokrata Keresztény Néppárt inkább egy kisebb mértékű és fokozatosabb földreformot szeretett volna megvalósítani.

A nagybirtokrendszer felszámolása elsősorban a német nemességet érintette, akik ennek folytán inkább a már meglévő viszonyok konzerválásában voltak érdekeltek. 1919 nyarán ugyan az alkotmányozó nemzetgyűlés elé terjesztették javaslatukat, és kártérítés fejében hajlandók lettek volna birtokaik egyharmadáról lemondani, ám ezt az opciót még a mérsékelt polgári pártok is komolytalannak tartották, így meg

¹²³ MININS 2015: 56.

¹²⁴ Aldis Minins idézett cikke szerint 1921. január 1. és 1922. április 30. között több mint 220 ezren tértek vissza Lettországra, köztük 11 ezer egykori vöröskatonára (MININS 2015: 58), és Tomas Balkelis is saját munkájában 1918 és 1921 között mintegy 400 ezer hazatérőről tesz említést (BALKELIS 2018: 159).

¹²⁵ RAUCH 1994: 57.

¹²⁶ CSOMA 2017: 109.

¹²⁷ VARDYS 1979: 333.

sem vitatták.¹²⁸ Az elfogadott földtörvény a német nemesség mellett valamennyi gyülekezet birtokaitól jelentős területeket vont el: az országban domináns evangélikus egyháznak 55 ezer hektárral csökkentek a területei.¹²⁹

Az agrárszektor mellett az egyházi élet – s azon belül is elsősorban az evangélikus egyház – volt az a terület, ahol a német kisebbségek tradicionálisan magas arányban voltak jelen.¹³⁰ A lett evangélikus egyházon belül a változások viszonylag mérsékeltnek voltak mondhatók. A kezdeti német ellenkezések ellenére a felekezet végül nem vált ketté nemzetiségi alapon, s a német kisebbség, bár valamelyest visszaszorult a főpapságon belül, még mindig jelentős tisztségeket töltött be. Ennél lényegesen radikálisabban ment végbe az észtországi evangélikus egyház nemzetiesítése, ahol is az 1919-ben felállított új konzisztóriumba már kizárólag észtek kerültek be, s a későbbiek folyamán is nyilvánvaló volt a német papság erőltetett háttérbe szorítása.¹³¹

Új külkapcsolatok

A baltikumi politikai szereplők között a függetlenségi háborúk során többször szárnyra kapott annak ötlete, hogy az egymás közti politikai, gazdasági és katonai kapcsolatok elmélyítése érdekében érdemes lenne valamilyen nemzetek közötti szövetségi rendszert kialakítaniuk egymással.

Az 1919. tavaszi német előrenyomulás és Riga eleste ismét felhozta ezen témát az észti politikai közbeszédben: szeptember 7-én a – hamarosan miniszterelnökké választott – néppárti Jaan Tõnisson felvetette egy északi unió létrehozásának ötletét, amely az Oroszországból kivált államokból, így Finnországból, Észtországból; Lettországból és Litvániából állt volna. Ez az ötlet viszont a többség számára akkor még túl radikális volt.¹³²

A szövetségesek 1919. december 11–13. közti londoni konferenciáján döntöttek az orosz fehérmozgalom anyagi támogatásának befejezéséről, illetve megfogalmazták egy Lengyelországot és a három balti államot magába foglaló katonai blokk ötletét. A terv előmozdítását azonban a britek végül nem támogatták, mivel megítélésük szerint Lengyelországon keresztül Párizs túlságosan nagy befolyásra tenne szert a Baltikumban.

1920 januárjában, Helsinkiben ültek össze Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország és Finnország képviselői, hogy egy szorosabb államközi szövetség megalapításáról tárgyaljanak. Ez alapvetően egy védelmi együttműködést szolgált volna, ám a küldöttek nem zárták ki annak lehetőségét, hogy a szövetséget majd föderációvá bővítsék. A tárgyalások viszont újra és újra ellehetetlenültek kisebbrészt az észti–lett határvárosnak, Valgának (németül: Walk) a hovatartozása miatt,¹³³ nagyobbrészt pedig mert a történelmi litván fővárost, Vilmát (litvánul: Vilnius; lengyelül: Wilno; németül:

¹²⁸ RAUCH 1994: 61.

¹²⁹ LAGZI 2013: 27.

¹³⁰ 1918-ban miközben az észtországi németység a teljes lakosság alig 2%-át tette ki, ők adták az evangélikus lelkészek 52%-át.

¹³¹ LAGZI 2013: 27, 32–33.

¹³² RAUCH 1994: 31.

¹³³ A vitát 1920. március 22-én sikerült rendezni a város kettéosztásával.

Wilna) és környékét Lengyelország megszállás alatt tartotta, így végül a konferencia októberben eredmény nélkül zárult.¹³⁴

Az események összegzése

Európa más térségeihez hasonlóan az 1914–1920 közötti történések számos olyan változást hoztak a baltikumi lakosságok életében, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Az események felgyorsulása révén a korábban még csak az Oroszországon belüli autonómiát és a közigazgatási határoknak a nyelvi-etnikai viszonyokhoz történő igazítását célul kitűző politikai szereplők a világháború végére eljutottak odáig, hogy saját önálló államokat kiáltssanak ki.

Azonban, amint azt a fentiekben ismertettük, a függetlenséget egyik ország számára sem adták ingyen, s a megteremtendő állam jövőjével kapcsolatban is sokszor feloldhatatlan ellentétek húzódtak az egyes frakciók között, amelyek 1918–1920 folyamán gyakorlatilag polgárháborús állapotokat eredményeztek mindkét országban.

A világháború utáni európai rend újraalkotásából/újrafelosztásából a Baltikum sem maradt ki, s mind Észtország, mind Lettország megalakulásuktól kezdve a nagyhatalmi rivalizálás szereplőivé váltak, ahol egyrészt az antant és Németország, másrészt az oroszországi polgárháború perifériális hadszíntereként a vörösök és a fehérek közötti állandó szembenállás és harccselekmények befolyásolták a mindennapok menetét. Ezen sokszereplős, hol nemzetiségi, hol ideológiai alapon folytatott véres küzdelmekben a lakosságok széles rétegei vettek részt közvetlen vagy közvetett formában, és az országok lakosságához mérten rendkívül magas volt a halálos áldozatok száma, amit egyrészt a konvencionális haderők által vívott háborúk, másrészt a hatalmi szereplők által alkalmazott terrormódszerek számlájára írhatunk.

A harcok befejeztével egy több mint egy évtizedes, ha nem is feltétlenül zavaros, de alapvetően békés és politikailag demokratikus fejlődési szakasz vette kezdetét, amelyet mindkét államban 1934-ben végbemenő autoriter fordulat váltott fel, és azokban éppen a függetlenségi háborúk ikonikus és akkor még demokratikus politikusai, Kārlis Ulmanis és Konstantin Päts játszották a főszerepet. Ezen folyamatok bemutatására azonban jelen cikk már nem vállalkozik.

Felhasznált irodalom

ALSTON, Charlotte (2006): 'The Suggested Basis for a Russian Federal Republic': Britain, Anti-Bolshevik Russia and the Border States at the Paris Peace Conference, 1919. *History*, 91(301), 24–44. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1468-229X.2006.00357.x>

BALKELIS, Tomas (2018): Civilekből katonák: paramilitáris mozgalmak a Baltikumban az első világháború után. In GERWARTH, Robert – HORNE, John (szerk.): *Háború*

¹³⁴ BENNETT 2017: 106; CHAMPONNOIS 1992: 327; HIDDEN 2002: 28–29; RAUCH 1994:67,73.

- béke idején: Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után.* Budapest: L'Harmattan, 155–174.
- BENNETT, Geoffrey (2017): *Freeing the Baltic 1918–1920.* Barnsley: Pen & Sword Books.
- BRÜGGEMANN, Karsten (2003): Defending National Sovereignty against two Russias: Estonia in the Russian Civil War, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 34(1), 22–51. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770200000241>
- BRÜGGEMANN, Karsten (2006): „Foreign Rule” during the Estonian War of Independence 1918–1920: The Bolshevik Experiment of the „Estonian Worker's Commune”. *Journal of Baltic Studies*, 37(2), Special Issue: Foreign Rule and Collaboration in the Baltic Countries, 1860–1920: New Directions in Research, 210–226. Online: <https://doi.org/10.1080/01629770608628880>
- CHAMPONNOIS, Suzanne (1992): Colonel Emmanuel du Parquet's Mission in Latvia 1919–1920. *Journal of Baltic Studies*, 23(4), 325–340. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779200000101>
- CSOMA Lajos (2017): Világháború után világforradalom. KATKÓ Márton – KRAUSZ Tamás – MÉSZÁROS Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke?* Budapest: ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 101–117.
- CUCUT, Carlo (2022): *Armored Units of the Baltic Republics. Estonia–Latvia–Lithuania. From Independence to Soviet Occupation: 1918–1940.* Wrocław: Soldiershop.
- FOGLESONG, David S. (1995): The United States, Self-Determination and the Struggle Against Bolshevism in the Eastern Baltic Region, 1918–1920. *Journal of Baltic Studies*, 26(2), 107–144. Online: <https://doi.org/10.1080/01629779500000031>
- GERWARTH, Robert (2017): *The Vanquished. Why the First World War Failed to End, 1917–1923.* Falkirk: Penguin Books.
- GYÓNI Gábor (2009): Orosz birodalom volt-e a Szovjetunió? In JUHÁSZ József – KRAUSZ Tamás (szerk.): *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után.* Budapest: L'Harmattan – ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, 77–92. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44418>
- HALÁSZ Iván (2005): *A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917–1920.* Budapest: Magyar Ruzsisztikai Intézet.
- HIDEN, John (2002): *The Baltic States and Weimar Ostpolitik.* Cambridge: Cambridge University Press.
- JANSEN, Marc (1986): International Class Solidarity or Foreign Intervention? Internationalists and Latvian Rifles in the Russian Revolution and the Civil War. *International Review of Social History*, 31(1), 68–79. Online: <https://doi.org/10.1017/S0020859000008063>
- JONES, Nigel (2021): *Hitler's Heralds. The Story of the Freikorps, 1918–1923.* Borough: Lume Books.
- JUHÁSZ Barnabás (2023): Határállamok a Baltikumban I. Autonómiakövetelések, megszállási politika és függetlenségi háborúk Észtországban és Lettországban 1917. február és 1919. február között. *Hadtudományi Szemle*, 16(4), 41–72. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2023.4.3>
- KURSIETIS, Andris J. (2018): *Military Commanders of the Baltic States: Estonia, Latvia, Lithuania. 1918–1940.* Soesterberg: Aspekt Publishers.

- LAGZI Gábor (2013): *Keresztény egyházak a Baltikumban a 20. században. Katolikusok, evangélikusok, ortodoxok*. Budapest: Terra Cognita.
- LIULEVICIUS, Vejas Gabriel (2003): *War Land on the Eastern Front. Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MACMILLAN, Margaret (2005): *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Budapest: GABO.
- MEDIJAINEN, Eero (2010): Article 5: Permanent Neutrality in the Tartu Peace Treaty, 1920. *Journal of Baltic Studies*, 41(2), 201–214. Online: <https://doi.org/10.1080/01629771003731739>
- MININS, Aldis (2015): Latvia, 1918–1920: A Civil War? *Journal of Baltic Studies*, 46(1), Special Issue: War, Revolution and Terror in the Baltic States and Finland after the Great War, 49–63. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009689>
- MINNIK, Taavi (2015): The Cycle of Terror in Estonia, 1917–1919: On Its Preconditions and Major Stages. *Journal of Baltic Studies*, 46(1), Special Issue: War, Revolution and Terror in the Baltic States and Finland after the Great War, 35–47. Online: <https://doi.org/10.1080/01629778.2015.1009688>
- NÉMETH István (2007): *Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. 1. kötet. Az 1918. novemberi forradalom és a weimari köztársaság. Összegzés és dokumentumok*. Budapest: L'Harmattan.
- PIPES, Richard (1997): *Az orosz forradalom története*. Budapest: Európa.
- RAUCH, Georg von (1994): A balti államok története, 1917–1940. In RAUCH, Georg von – MISIUNAS, Romuald J. – TAAGEPERA, Rein: *A balti államok története*. Budapest: Osiris–Századvég.
- SAMMARTINO, Annemarie H. (2010): *The Impossible Border – Germany and the East, 1914–1922*. Ithaca: Cornell University Press. Online: www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt5hh08d
- SPAHR, William J. (1998): *Sztálin hadvezérei. A szovjet vezérkar 1917–1945*. Budapest: Aquila.
- SULLIVAN, Charles L. (1976): German Freecorps in the Baltic, 1918–1919. *Journal of Baltic Studies*, 7(2), 124–133. Online: <https://doi.org/10.1080/0162977600000131>
- VARDYS, V. Stanley (1979): Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The Stage and the Actors. *Journal of Baltic Studies*, 10(4), 320–334. Online: <https://doi.org/10.1080/01629777900000331>
- WAITE, Robert G. L. (1969): *Vanguard of Nazism. The Free Corps Movement in Postwar Germany, 1918–1923*. New York: W. W. Norton & Company.

